МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Кваліфікаційна робота
магістра

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ ЩОДО АДАПТАЦІЇ ДО УМОВ МИРНОГО ЖИТТЯ

Виконала: магістрантка 2-го курсу,
групи 8.2313-ср-з-дн
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
Д.Л. Жукова

Керівник: доцент кафедри філософії,
публічного управління та соціальної роботи,
доцент, д. філос. н. Капріцин І.І.

Рецензент: доцент кафедри філософії,
публічного управління та соціальної роботи
доцент, к. філос. н. Маловічко О.В.

Запоріжжя – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціології та управління
Кафедра філософії, публічного управління та соціальної роботи
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри філософії
публічного управління та соціальної роботи
_____Т.І. Бутченко
«____»_____ 2025 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРАНТЦІ

Жуковій Дар'ї Леонідівні
(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи Соціальна робота з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя
керівник роботи Капріцин Ігор Ілліч, д.філос.н., доцент,
(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)
затверджені наказом ЗНУ від «11» березня 2024 року № 433-с

2. Строк подання студентом роботи 27 лютого 2025 року

3. Вихідні дані до роботи: Жиленко Р.В. Соціальна адаптація військовослужбовців в сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка». Соціальна робота»*, 2019.вип.2(45). С.61-67.; Трубавіна І.М., Цибулько Л.Г., Мартинюк А.Ю. Соціальна робота з військовослужбовцями та членами їх сімей та військова соціальна робота в Україні: історичний аспект і закордонний досвід. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2021. вип.1(48). С.414-416; Пєтков С.В. Захист прав військовослужбовців та членів їх сімей: навч. практ. посіб. Київ. 2024. 428с.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 1.Проаналізувати історичні аспекти вивчення соціальної роботи з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя. 2. Розкрити зміст головних понять дослідження соціальна робота з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя. 3. Окреслити принципи і методи соціальної роботи з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя. 4. Пояснити поняття учасника бойових дій, як особливої верстви населення.

5.Описати найбільш розповсюджені технології соціальної роботи з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя. 6. Дослідити ефективність розповсюджених технологій соціальної роботи з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя. 7. Визначити напрями оптимізації соціальної роботи з адаптації учасників бойових дій до мирного життя в Україні.

5.Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Капріцин І.І., доцент кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи	06.05.2024	06.05.2024
Розділ 2	Капріцин І.І., доцент кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи	05.08.2024	05.08.2024
Розділ 3	Капрвцин І.І., доцент кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи	04.11.2024	04.11.2024

7. Дата видачі завдання:28 квітня 2024 року

Календарний план

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Лютий — березень 2024	*виконано*
2.	Бібліографічний пошук	Квітень 2024	*виконано*
3.	Розробка основних положень роботи	Травень 2024	*виконано*
4.	І розділ	Травень — липень 2024	*виконано*
5.	ІІ розділ	Серпень — жовтень 2024	*виконано*
6.	ІІІ розділ	Листопад —грудень 2024	*виконано*
7.	Систематизація висновків	Січень 2025	*виконано*
8.	Нормоконтроль	Лютий 2025	*виконано*

Студент _____Д.Л. Жукова

Керівник роботи _____І.І. Капріцин

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____І.С. Цапліна

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 97 сторінок, 60 позицій у списку літератури, 1 додатку

СОЦІАЛЬНА РОБОТА, СОЦІАЛЬНА РОБОТА З УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ, СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ

Мета дослідження: аналіз ефективності соціальної роботи з учасниками бойових дій та визначення напрямів її оптимізації, спрямованих на сприяння їхній адаптації до мирного життя.

Об'єкт дослідження: соціальна робота з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя.

Предмет дослідження: методи та форми соціальної роботи з учасниками бойових дій, спрямовані на сприяння їхній адаптації до умов мирного життя та визначення напрямів її оптимізації.

Методи дослідження: загальнонаукові, аналіз, синтез та інші окремонаукові, зокрема онлайн-опитування.

Гіпотеза: Ефективна соціальна робота з учасниками бойових дій, що повертаються до мирного життя, суттєво пришвидшує та полегшує їхню соціальну адаптацію до мирного життя.

Висновки:

1. Соціальна робота з військовими еволюціонувала від традицій до сучасної системної підтримки. Військова соціальна робота в ЗСУ забезпечує комплексний супровід військових завдяки науковим методам та індивідуальному підходу.

2. Соціальна робота з учасниками бойових дій — це ключова складова їхньої адаптації до мирного життя. Військові потребують спеціалізованої підтримки, включаючи психологічну допомогу та сприяння працевлаштуванню.

3. Для успішної адаптації військових потрібна комплексна підтримка, що включає психологічну допомогу, соціальну адаптацію та захист прав.

SUMMARY

The qualification paper consists of 97 pages, 60 references, and 1 appendix

SOCIAL WORK, SOCIAL WORK WITH COMBATANS, SOCIAL ADAPTATION

Research purpose to analyze the effectiveness of social work with combatants and to identify directions for its optimization aimed at facilitating their adaptation to civilian life.

Research object social work with combatants regarding adaptation to civilian life.

Research subject methods and forms of social work with combatants aimed at facilitating their adaptation to civilian life and identifying directions for its optimization.

Research methods are general scientific methods, analysis, synthesis, and other specific scientific methods, including online surveys.

Research hypothesis effective social work with combatants returning to civilian life significantly accelerates and facilitates their social adaptation to peaceful conditions.

Conclusions:

1. Social work with military personnel has evolved from traditional approaches to modern systemic support. Military social work in the Armed Forces of Ukraine provides comprehensive assistance to service members through scientific methods and an individualized approach.

2. Social work with combatants is a key component of their adaptation to civilian life. Military personnel require specialized support, including psychological assistance and employment facilitation.

3. Successful adaptation of military personnel requires comprehensive support, including psychological assistance, social adaptation, and protection of their rights.

ЗМІСТ

ВСТУП ……3

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ ЩОДО АДАПТАЦІЇ ДО УМОВ МИРНОГО ЖИТТЯ ……..……..7

1.1. Історія вивчення соціальної роботи з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя ……...7

1.2. Розкриття змісту головних понять дослідження «соціальна робота», «соціальна робота з учасниками бойових дій», «соціальна адаптація»…….....17

1.3. Принципи та методи вивчення соціальної роботи з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя……...22

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ ЩОДО АДАПТАЦІЇ ДО УМОВ МИРНОГО ЖИТТЯ……34

2.1. Учасники бойових дій як об’єкт в соціальній роботі сучасної України……....34

2.2. Найбільш розповсюджені технології соціальної роботи з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя……42

РОЗДІЛ 3. ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ ЩОДО АДАПТАЦІЇ ДО УМОВ МИРНОГО ЖИТТЯ……...58

3.1. Аналіз ефективності розповсюджених технологій соціальної роботи з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя……58

3.2. Напрями оптимізації соціальної роботи з адаптації учасників бойових дій до мирного життя в Україні……...79

ВИСНОВКИ……86

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ……89

ДОДАТКИ…….....98

ВСТУП

Актуальність дослідження. Вже 10 років тривають воєнні дії на території України, які спричинила держава терорист Російська Федерація. З 2014 року почалися воєнні дії на Сході України, а 24 лютого 2022 року відбулося повномасштабне вторгнення Росії на територію нашою країни. Десятки тисяч українських військовослужбовців захищає нашу країну і у зв'язку з тим, що військові дії досі тривають важко сказати скільки учасників бойових дій вже демобілізувалися і змогли стати на шлях реадаптації до цивільного життя.

Після повернення з війни виникає багато проблем і потреб таких як пристосування до мирного життя, вирішення питань з працевлаштуванням, пошук житла, усвідомлення свого нового статусу, вибудова нових стосунків з родиною, бо пережитий травматичний досвід має негативний вплив на психічне, фізичне здоров'я та на стосунки з близькими та друзями.

Соціальна робота відіграє важливу роль у наданні ветеранам необхідної допомоги та сприянні їхній успішній реінтеграції в суспільство. Соціальною адаптацією ветеранів займаються як державні органи, так і не державні (благодійні, волонтерські) об'єднання, які розробляють спеціальні програми, соціальні проекти і послуги для надання підтримки військовослужбовцям.

Оскільки, війна в Україні продовжується і багато військових захищають нашу країну та виборюють нашу перемогу, тому тема реадаптації військових до цивільного життя залишається дуже актуальною. Потрібно продовжувати та поглиблювати дослідження в цій сфері, що важливо для визначення основних напрямів соціальної роботи, особливості її специфіки в умовах реформ Збройних Сил України.

Проблемна ситуація полягає в тому, що попри наявність державних програм соціальної підтримки ветеранів, процес їхньої адаптації до мирного життя залишається складним і багатоаспектним. Після повернення з війни учасники бойових дій стикаються з низкою проблем, що впливають на їхнє психічне,

соціальне та економічне благополуччя. Однією з основних труднощів є психологічний стан ветеранів, адже багато з них переживають посттравматичний стресовий розлад, тривожні стани, депресію, емоційну нестабільність та навіть суїцидальні думки. Це значно ускладнює їхнє повноцінне повернення до мирного життя та взаємодію з оточенням.

Соціальна дезадаптація також є важливим аспектом цієї проблеми. Ветерани часто відчувають труднощі у спілкуванні з рідними та друзями, переживають почуття ізоляції та відчуженості, що призводить до втрати мотивації до соціального та професійного розвитку. Складнощі виникають і в економічній сфері, адже багато військових після повернення не можуть знайти роботу через брак відповідних навичок або проблеми зі здоров'ям. Вони часто не мають чіткої уяви про свій подальший професійний розвиток і потребують додаткової підтримки у сфері перепрофілювання та працевлаштування.

Юридичні перешкоди також ускладнюють адаптацію ветеранів, адже оформлення статусу учасника бойових дій, отримання соціальних виплат та інших державних гарантій супроводжується складними бюрократичними процедурами. Часто ветерани не мають достатньої правової обізнаності, що ускладнює їм доступ до необхідної підтримки.

Незважаючи на те, що соціальна робота з учасниками бойових дій проводиться як державними органами, так і волонтерськими та благодійними організаціями, вона залишається недостатньо систематизованою. Відсутність єдиного координаційного механізму між різними структурами, а також недостатнє врахування індивідуальних особливостей кожного ветерана призводять до того, що багато військових не звертаються по допомогу. Часто це спричинено недовірою до державних інституцій або браком інформації про наявні програми підтримки.

Таким чином, існує нагальна потреба у створенні ефективних механізмів соціальної роботи, які б сприяли комплексній адаптації учасників бойових дій до умов мирного життя. Дослідження цієї проблеми дозволить виявити слабкі місця

сучасної системи підтримки ветеранів та розробити рекомендації щодо її вдосконалення, що сприятиме успішній реінтеграції військових у суспільство.

Об'єктом дослідження є соціальна робота з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя.

Предмет дослідження: методи та форми соціальної роботи з учасниками бойових дій, спрямовані на сприяння їхній адаптації до умов мирного життя та визначення напрямів її оптимізації.

Мета дослідження: аналіз ефективності соціальної роботи з учасниками бойових дій та визначення напрямів її оптимізації, спрямованих на сприяння їхній адаптації до умов мирного життя.

Завдання дослідження:

— проаналізувати історичні аспекти вивчення соціальної роботи з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя;

— розкрити зміст головних понять дослідження соціальна робота з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя;

— визначити принципи і методи соціальної роботи з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя;

— пояснити поняття учасника бойових дій, як особливої верстви населення;

— описати найбільш розповсюджені технології соціальної роботи з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя;

— дослідити ефективність розповсюджених технологій соціальної роботи з учасниками бойових дій та шляхи їх оптимізації;

— визначити напрями оптимізації соціальної роботи з адаптації учасників бойових дій до мирного життя в Україні.

Гіпотеза: Ефективна соціальна робота з учасниками бойових дій, що повертаються до мирного життя, суттєво пришвидшує та полегшує їхню соціальну адаптацію до мирного життя.

Структура роботи: магістерська робота містить вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел, додатки.

РОЗДІЛ 1
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ ЩОДО АДАПТАЦІЇ ДО УМОВ МИРНОГО ЖИТТЯ

1.1. Історія вивчення соціальної роботи з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя

Повномасштабне вторгнення Росії в 2022 році посилило актуальність військово-соціальної роботи, яка в Україні почала розвиватися ще з 2014 року, з початком російської агресії на сході країни. До цього часу ця сфера була для нас новою.

Стосовно роботи з особовим складом, Україна адаптує та узагальнює зарубіжний досвід. Соціальна робота є практичним виміром соціальної політики. Україна проголошує себе соціальною державою в Конституції, але ця політика ще не досягла свого повного обсягу через обмеженість ресурсів. Аналіз вітчизняного та світового досвіду соціальної роботи з військовими дозволить нам розробити більш ефективні програми підтримки. Аналіз вітчизняного та міжнародного досвіду соціальної роботи з військовими дозволить розробити більш ефективні програми підтримки. Для цього необхідно аналізувати останні дослідження та публікації, зокрема ті, що стосуються соціальної роботи з військовими, їхніми труднощами і потребами.

Соціальну роботу з учасниками бойових дій можна розглядати на різних рівнях: в громаді, регіоні, у цивільних соціальних службах та у військових організаціях. Історично соціальна робота відображалася в народній педагогіці, на особистому прикладі, релігії та благодійності, впливаючи на модель через слово, фольклор, авторитет батьків, навчання, природу та культурні аспекти. Цей

потенціал можна використовувати для національно- патріотичного виховання, підвищення авторитету військовослужбовців у суспільстві.

Інший напрямок — підтримка та поширення позитивних прикладів життя, включаючи особистість державних діячів, які допомагали калікам, сиротам та сім'ям загиблих у війні. Проте ця діяльність не була систематичною, її проводили окремі особи і вона не вирішувала проблеми в повному обсязі. Завдяки фінансуванню з громади, братські школи надавали безкоштовну освіту обдарованим дітям, сприяючи розвитку всього суспільства. Ці школи також навчали сиріт, що давало їм можливість стати активними учасниками свого життя і розпочати кар'єру. Великий потенціал для освіти та соціального виховання можна віднайти у козацькій педагогіці. Цінність козацького життя включала такі якості, як вірність побратимству, шанування старших та бажання турбуватися про менших, про літніх людей. В кодексі лицарської честі зазначалася важливість «нехтування небезпекою, коли справа стосується життя рідних, друзів, побратимів, долі Матері-України» [46]. У своїх обов'язках козаки підкреслювали необхідність надання допомоги слабким, дітям, хворим, удовам, батькам та безпомічним, а також виявляли готовність допомагати у всіх життєвих ситуаціях та поділяти з іншими радість і горе. Основну увагу було сконцентровано на інвалідах та бідних, для яких будувалися школи за кошти війська. Таким чином, мова йде не лише про цивільну соціальну роботу з військовими, а й про активну військово-соціальну діяльність, яку військові організовували власними силами. А.Г.Горілий відзначає, «що на берегах річки Самари в Подніпров'ї, у Трахтемирові під Каневом, у Лебединському монастирі поблизу Чигирина, при Левківському храмі біля Овруча — скрізь по Україні були благодійні заклади для поранених і старих вояків Запорізької вільної республіки — шпиталі. Було їх, як свідчать джерела, у Ніжинському полку — 138, у Чернігівському — 118, у Лубенському — 107, у Переяславському — 52, у Полтавському — 42, у Миргородському — 29 і т. д. Це були водночас і лікарні, і притулки, і громадські осередки для тих, хто не міг вже тримати зброю і працювати,

про кого дбало тогочасне українське суспільство» [7, с.57]. Того ж часу створювалися лікарні, притулки для тих, хто вже не міг воювати і працювати, з'являлася військово- соціальна допомога для тих військових кому вона була потрібна.

Також, соціальна робота проявлялася і через благодійність, яка полягала у наданні підтримки та допомоги людям, які самі не могли забезпечити собі хоча б мінімальні умови життя. Це включало надання посильної допомоги у забезпеченні їхнього матеріального та духовного благополуччя. Особливу увагу спільнота приділяла сиротам та удовам. До початку XX століття в більшості сіл існували сирітські ради та суди, які відповідали за опіку над сиротами.

Історично склалося так, що благодійність в Україні мала свої специфічні особливості:

1. Релігійна направленість. Вважалося, що матеріальне благополуччя повинно слугувати основою для духовного розвитку. Християнська благодійність, викликана співчуттям до убогих, сприяла розвитку в благодійників здатності до любові, що є фундаментом будь-якого громадянського суспільства.

2. Благодійність супроводжувалася державними ініціативами. Вимоги для благодійної допомоги відображалися в законах (Петро1: «Закон про дурнів»), указах, які вказували на спрямування приватної благодійності на вирішення проблем бідності, підвищення споживчого рівня, навчання ремеслам. Така допомога, надана за підтримкою держави, охоплювала допомогу церквам і приватним благодійним товариствам , які почали з'являтися з XVI – XIX століття і мали за мету заохочувати [53, с.415]:

— підняття рівня освіти та просвіти, відкриття шкіл, лікарень, амбулаторій, залучення їх до вирішення важливих суспільних завдань;

— підтримка бідних та безробітних, розподіл між ними харчів, одягу, надання притулку, допомога у вихованні дітей;

— заохочення використання вільних коштів на доброчинні цілі, пожертви для церковних, монастирських та інших благодійних справ.

3. Наступним принципом в соціальній роботі було особисте залучення до допомоги ближньому. Цей принцип втілювали благодійники, багаті люди, дружини царів, видатні громадські і державні діячі, науковці, тощо. Вони надавали допомогу сім'ям у складних ситуаціях тим, що самі вміли добре робити, а тому об'єднувалися у спілки за цією ознакою. Наприклад, Навчальна спілка благородних дівчат, Вільна спілка шанувальників освіти. Це також стосувалося підтримки сімей загиблих, вдів та сиріт.

4. Робота громади з потребуючими була спрямована на подолання проблем, таких як пошук опіки для сиріт, боротьба з пиятством, безробіттям, виявлення співчуття до вдів, бідних, навчання дітей грамоті і ремеслам. Особливу форму соціальної роботи в селі представляла спільна допомога між селянами бідним сім'ям, сусідам (ремонт доріг, шкіл, допомога на городі тощо). Така допомога забезпечувала підтримку у скрутних ситуаціях.

5. У складних ситуаціях виникає потреба в підтримці та взаємодопомозі. У соціальній роботі релігійні установи, зокрема християнська церква, завжди відігравали значну роль, надаючи допомогу сім'ям у кризових ситуаціях. Ця допомога включала матеріальну підтримку, притулок та харчування. Людей, які потрапляли до монастирів, підтримували та залучали до релігійних обрядів, сприяючи їх реабілітації та адаптації до мирного життя.

Крім того, церква надавала допомогу сиротам та особам похилого віку через опіку, допомагаючи їм з житлом, одягом і харчуванням.

Соціальна робота з військовослужбовцями та їх сім'ями проводилася не лише на території країни, а і за її межами. Щодо соціальної підтримки інвалідів війни, держава вживала різноманітні заходи, включаючи їх розміщення у шпиталях, будинках для інвалідів, притулках та монастирях, а також надавала матеріальну допомогу. Також здійснювався соціальний патронаж за інвалідами,

працевлаштування військовослужбовців, які могли працювати. З'явилися організації, які надавали допомогу інвалідам війни, безкоштовну медичну допомогу та пенсії. У Франції, наприклад, створювалися будинки для ветеранів війни 1812 року, де могли проживати і поранені, і здорові військові, які залишилися одні. В Європі значну роль у допомозі інвалідам війни відігравали монастирі та церкви. Державна соціальна політика та соціальна робота з військовими почали розвиватися після війн, щоб допомогти постраждалим від війни. Одночасно існувала військово-соціальна робота з військовослужбовцями у військах, як неформальна форма підтримки, яка включала побратимство і солідарність, а також формальна допомога, така як медична допомога, розподіл матеріальних ресурсів і допомога сім'ям. Таки заходи сприяли утвердженню соціальної стабільності та покращенню якості життя воїнів і їх родин в Україні.

Соціальна робота з військовослужбовцями виявлялася у різних формах та ініціативах. Вона включала допомогу від громади, церкви, державних діячів, особистої праці, благодійності, патронажу, державної політики та ініціатив окремих осіб. Важливою складовою була підтримка військових побратимів, що відбувалася у військах, особливо після війни, коли було багато поранених, інвалідів і сиріт. Україна розвивала різні напрями соціальної роботи з військовослужбовцями та їх сім'ями. Педагогіка, церква, традиції, фольклор та благодійність сприяли утвердженню громадської думки та підтримці захисників та їх родин [45].

Подальшими перспективами розвитку військово-соціальної роботи є удосконалення та оптимізація існуючих форм і методів, а також залучення нових технологій та ресурсів для забезпечення більш ефективної підтримки військовослужбовців.

Розглянемо становлення і розвиток такої організації як Військова Соціальна робота (ВСР) у Збройних Силах України, яка спрямована на забезпечення оптимальних умов для служби, які б сприяли успішному виконанню завдань

особовим складом через дотримання законодавства, задоволення потреб військовослужбовців та зміцнення військової дисципліни.

Мета ВСР — це надання військовому соціальної значущості, забезпечення його прав і свобод, а також задоволення духовних, медичних, соціально-економічних проблем та інтересів Збройних Сил України.

Основними напрямами ВСР є: соціальний захист, соціальний супровід та соціальна реабілітація і реадаптація військовослужбовців, формування атмосфери взаємоповаги, товариської допомоги в військовому середовищі, формування соціальної впевненості і самостійності військових, формування вмінь та навичок, які допоможуть їм у запобіганні соціальних проблем та в ефективному їх вирішенні цих проблем.

ВСР забезпечує комплексний соціальний захист військовослужбовців та їх сімей, охоплюючи такі аспекти як: грошове та пенсійне забезпечення, медичне обслуговування, вирішення житлових питань, соціальна підтримка інвалідів, ветеранів та сімей загиблих, а також сприяння професійній реалізації після демобілізації [49].

Протягом становлення ВСР відбувалося формування структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію її завдань. Зародження системи військової соціальної роботи в Україні належить до 1992 року, коли було створено спеціальний урядовий комітет. Згодом, у Збройних Силах, ці функції було покладено на Головне управління виховної роботи, яке з кінця 1993 року розпочало надання широкого спектру соціальних послуг військовим, включаючи правову допомогу, інформаційну підтримку та сприяння в реалізації соціальних гарантій.

Згідно з розпорядженням Президента України від 25 жовтня 2003 року № 338/2003-рп «Про заходи щодо реформування гуманітарної сфери Збройних Сил України» в кінці 2003 року було засновано Департамент гуманітарного та соціального розвитку Міністерства оборони України і Головне управління з

гуманітарних питань Збройних Сил України, які безпосередньо відповідали за організацією ВСР [11].

У 2004 році в Україні було прийнято важливе рішення щодо покращення соціального забезпечення військових. Згідно з президентським указом від 12 січня 2004 року №28/2004 «Про концепцію гуманітарного і соціального розвитку у Збройних Силах України», Міністерство оборони зобов'язалося створити умови для формування морально-психологічного та соціального потенціалу Збройних Сил. Для цього було створено спеціальний Департамент гуманітарного і соціального розвитку та громадську раду, які мали забезпечити прозорість і ефективність цієї роботи.

Відповідно до українського законодавства, військові комісаріати взяли на себе відповідальність за соціальний захист військовослужбовців, ветеранів та їхніх сімей. Крім того, для більш комплексного забезпечення потреб військових були створені Рада у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України та Ради сімей військовослужбовців, які займаються питаннями духовної підтримки, гендерної рівності та згуртування військових колективів.

Завершення формування системи військово-соціальної роботи в Україні супроводжувалося підпорядкуванням Міністерству оборони таких структур як: Департамент соціальної та гуманітарної політики, Військово-медичний департамент, Департамент кадрової політики, Головне житлово-експлуатаційне управління та Головне фінансово-економічне управління, що дозволило забезпечити комплексний підхід до вирішення соціальних питань військовослужбовців.

Процес формування системи соціального захисту військових в Україні, як основи ВСР розпочався з прийняттям у 1991 році Закону «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Цей документ визначив основні принципи та напрямки державної політики у цій сфері, які стали основою для подальшого розвитку військово-соціальної роботи в Збройних Силах України.

Хоча цей закон мав певні правові недоліки, він був досить перспективним. А у 1992 році прийнято Закон України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького та рядового складу органів внутрішніх справ», що дав можливість зробити ще один крок держави в напрямку забезпечення соціального захисту військових.

Створення системи соціального захисту ветеранів в Україні розпочалося у 1990-х роках. Спочатку, у 1993 році, було прийнято закон, що визначав статус і гарантії для ветеранів війни. Згодом, у 1998 році, було ухвалено окремий Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», орієнтований на забезпечення соціальних прав громадян, звільнених з військової служби [32].

Хоча до кінця 90-х років в Україні вже було створено певне законодавство, що регулювало діяльність Збройних Сил, структура та організація війська потребували подальшої модернізації. З цією метою у 1997 році Верховна Рада України ухвалила спеціальну державну програму, яка передбачала комплекс заходів щодо розвитку Збройних Сил, у тому числі, поліпшення соціального забезпечення військових.

Проте наступні кроки Верховної Ради мали тільки негативні дії стосовно військовослужбовців, бо з прийняттям державного бюджету України на 2000 рік було призупинено деякі пільги військовослужбовців. Зростала напруженість серед всіх категорій особового складу із за скорочення їх власного бюджету. Також, через зміни у Законі України, що стосувалися соціального і правового захисту військових, які були внесені у 2000 році, були призупинені видачі військовим речового майна та продовольчих пайків. І навіть, у 2001 та 2002 роках норми щодо призупинення соціальних гарантій військовослужбовцям не були відмінені.

У кінці 2002 року Верховною Радою України було зафіксовано критичну ситуацію в Збройних Силах: низькі зарплати, відсутність житла та погані побутові умови для багатьох військовослужбовців. У зв'язку з цим парламент висловив

невдоволення урядом щодо виконання програми реформування та розвитку ЗС України.

Через наявні проблеми у забезпеченні соціальних гарантій для військових, держава була змушена вживати додаткових заходів. Зокрема, у 2000 році Постановою Кабінету Міністрів №772 було прийнято рішення «Про звільнення від обкладання прибутковим податком з громадян сум одноразової допомоги та інших виплат ветеранам війни та особам, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

23 лютого 2002 року Указом Президента України «Про посилення соціального захисту військовослужбовців та осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ» було введено щомісячні надбавки, які становили від 50 до 100 відсотків грошового забезпечення.

Постанова Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 року № 88 встановила чіткі правила отримання кредитів військовослужбовцями для будівництва або купівлі житла. Цей документ передбачав механізм, за яким частину боргу за кредит могла покривати держава.

Наприкінці 2004 року Конституційний Суд України визнав положення Закону про державний бюджет України на 2003 рік, яке призупиняло соціальні гарантії для окремих категорій військовослужбовців, таким, яке не відповідає Конституції України і не підлягає оскарженню [47].

Призупинення важливих соціальних гарантій для військовослужбовців у 2000 році та подальше знищення системи соціального захисту спричинили негативні наслідки, які не було компенсовано. Потрібно акцентувати увагу на цьому питанні та відзначити, що державні заходи не змогли вирішити цю проблему.

Протягом 1991-2005 років, українська держава створювала нормативно-правову базу для соціального захисту військових, проте втрата одного з ключових компонентів призвела до значного знецінення.

З початком військової агресії Росії проти України та проведення антитерористичної операції значно збільшилась кількість нормативно-правових актів, що зміцнили діяльність ВСР у Збройних Силах України. Не дивлячись на проведені реформи, система військових комісаріатів виявилася недостатньо ефективною для потреб воєнного часу. Тому було прийнято рішення про створення територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП), які мають посилити мобілізацію, забезпечити кращу соціальну підтримку військових та ефективніше використовувати військові ресурси. Задля надання психологічної підтримки військових у ТЦК та СП створено нові підрозділи, очолювані соціологами. Головне завдання цих спеціалістів — виявляти військовослужбовців, які опинилися у складних життєвих обставинах, та надавати їм всебічну допомогу шляхом взаємодії з державними органами, місцевим самоврядуванням і громадськими організаціями.

Задля підвищення ефективності роботи з особовим складом Збройних Сил України було розроблено та затверджено нову систему морально-психологічного забезпечення. Ця система, затверджена у 2019 році, спрямована на створення сприятливого психологічного клімату в підрозділах та підвищення боєздатності війська.

Система передбачає постійний аналіз соціальної ситуації в підрозділах, забезпечення дотримання прав військовослужбовців, їх соціальний захист та реалізацію профілактичних заходів для запобігання виникненню конфліктів контроль за відпочинком військових, підготовка інформаційно-роз’яснювальної роботи, узагальнення відомостей про поранених військовослужбовців та підтримка співпраці з місцевими органами влади і громадськими організаціями.

Беручи до уваги важливість проблеми військово-соціальної роботи в ЗСУ та досвід країн НАТО, необхідно розробити нову стратегію розвитку цієї сфери. Важливо зосередитись на визначені ролі та значення територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП) у цій стратегії. Мета —

створити сучасну систему підтримки військовослужбовців, яка б відповідала стандартам НАТО та забезпечувала ефективне виконання завдань.

1.2. Розкриття змісту головних понять дослідження «соціальна робота», «соціальна робота з учасниками бойових дій», «соціальна адаптація »

Питання теоретичного обґрунтування та практичної реалізації соціальних прав учасників бойових дій в Україні є важливим для науковців, громадських діячів та практиків. Розробка чіткого понятійного апарату та його застосування в повсякденній діяльності є необхідною умовою для ефективного забезпечення соціального захисту військових.

Учасники бойових дій (УБД) — це військовослужбовці та інші особи, які виконували бойові завдання в різних видах військ, партизанських загонах і підпіллі, як під час активних військових дій, так і в мирному житті. Статус учасника бойових дій згідно Закону України надається особам, які:

— безпосередньо брали участь у бойових діях на території України або інших країн;

— служили у військових формуваннях України або колишнього СРСР, які виконували завдання з захисту держави або були залучені до міжнародних миротворчих місій;

— належали до підпільних організацій, таких як УПА, Поліська Січ та ОУН, і брали участь у боротьбі за незалежність України;

— є ветеранами Другої світової війни.

Розглянемо також поняття військовослужбовця.

Довідники вказують, що військовослужбовці — є повноправними громадянами України, які користуються всіма передбаченими Конституцією правами та свободами — політичними, соціальними, економічними, культурними, релігійними та особистими [9]. Таке формулювання повністю відповідає сучасним

уявленням про правовий статус військовослужбовця, оскільки воно враховує як загальні конституційні права, так і специфічні особливості військової служби, що регламентуються відповідними Законами України.

Соціальна робота з учасниками бойових дій — це цілеспрямована діяльність, спрямована на надання психологічної, соціальної та правової підтримки особам, які брали участь у бойових діях. Це комплекс заходів, що допомагають ветеранам адаптуватися до мирного життя, подолати наслідки травматичних подій та інтегруватися в суспільство.

Основні напрями соціальної роботи з учасниками бойових дій:

Соціальна допомога — це комплекс заходів, орієнтованих на реабілітацію та ресоціалізацію особи, що дозволяє їй повернутися до повноцінного життя в суспільстві, відновлення здатності особи до самостійного життя та праці, а також її інтеграція у соціальне середовище. Це може бути як надання матеріальної допомоги, пільг, послуг з соціального захисту.

Соціальна підтримка військовослужбовців — забезпечення необхідних соціальних послуг та підтримки для військових осіб у всіх аспектах їхнього життя , включаючи медичну допомогу, житлові умови, професійну підготовку, тощо. Сюди можна віднести консультування, психологічну допомогу, соціально- педагогічну роботу.

Соціальна реабілітація — це процес відновлення соціального статусу та повної інтеграції людей з інвалідністю в суспільство. Ці заходи сприяють відновленню соціального і військового статусу, працездатності, втрачених соціальних зав’язків [31].

Соціальна інтеграція — це процес об’єднання різноманітних соціальних об’єктів (індивідів, груп, соціальних класів) в єдину систему, де кожен з них відіграє свою роль. І якщо роздивлятися це питання в контексті військових то, соціальна інтеграція буде означати пристосування військовослужбовців і їх сімей до нових умов проживання в громадському суспільстві.

Соціальна профілактика — це комплекс заходів, який спрямований на попередження виникнення та розвитку соціальних проблем, метою яких є створення умов для здорового та безпечного життя індивідів та спільнот.

Існує широкий спектр методів, що застосовуються в соціальній роботі з військовослужбовцями:

— індивідуальна робота, консультування, бесіди, психотерапія;

— групова робота: тренінги, семінари, групи взаємодопомоги;

— соціальне посередництво-допомога у вирішенні конфліктів, налагодженні стосунків;

— захист прав: активний захист законних прав і свобод військових та їхніх сімей.

Соціальна робота з учасниками бойових дій включає різноманітні питання, що виникають через специфіку військової служби:

1). Соціальне забезпечення — сукупність соціальних норм і гарантій, що задовольняють соціально-економічні та духовні проблеми військовослужбовців.

2). Соціально-правова робота — це комплекс заходів і програм, націлених на забезпечення соціальних та законних прав військових та їх сімей. Головна мета цієї роботи — забезпечити підтримку та захист інтересів цільової аудиторії в усіх аспектах їхнього життя.

3). Соціальна адаптація — це динамічний процес, протягом якого людина пристосовується до змін у своєму соціальному оточенні. В контексті військової соціальної роботи, соціальна адаптація означає підготовку та підтримку військовослужбовців до життя після закінчення служби. Цей процес включає: професійну підготовку, психологічну підтримку, соціальну інтеграцію, економічну підтримку. Головна мета соціальної адаптації — це допомогти людям, які пережили війну, відновити звичний ритм життя та стабілізувати свої соціальні позиції.

Соціальна адаптація формується з таких компонентів як :

— Соціально-психологічна адаптація — це шлях, який допомагає військовослужбовцям знайти своє місце в новому оточенні, прийняти нові правила гри, а психологічний супровід допоможе уникнути негативних наслідків і забезпечить комфортні умови для військових.

— Професійна адаптація — це процес взаємодії між фахівцем та соціально-економічним середовищем для досягнення ефективної трудової діяльності. Це оволодіння новою професією, пошук роботи, працевлаштування.

— Психофізіологічна адаптація — це складний процес, який охоплює як психологічні, так і фізичні аспекти, допомагаючи військовим успішно інтегруватися в цивільне життя після демобілізації.

Адаптація є результатом взаємодії багатьох факторів, серед яких значну роль мають індивідуальні характеристики людини, а також соціальні та економічні умови.

Соціальна адаптація не проходить без проблем. Адже військові, повертаючись з війни, важко сприймають іншу реальність. В них виникають такі проблеми :

— Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) — тривожний розлад, який визваний травмуючими подіями. Це відчуття тривоги, нічні кошмари, флешбеки, дратівливість [2].

— Безробіття: складність з пошуком роботи, невідповідність набутих на службі навичок вимогам ринку праці.

— Соціальна дезадаптація — труднощі з налагодженням стосунків у сім’ї, з друзями та оточуючими.

— Зловживання психоактивними речовинами: алкоголізм, наркоманія.

Соціальна робота може значно допомогти військовослужбовцям у процесі адаптації до мирного життя. Фахівці з соціальної роботи можуть надати інформацію про послуги і допомогу, допомогти з освітою і працевлаштуванням, надати

психологічну підтримку, сприяти розвитку соціальних навичок та налагодженні стосунків у новому середовищі.

4). Соціальний захист військових — це комплекс заходів, які спрямовані на підвищення якості життя військовослужбовців та забезпечення їхніх соціальних потреб. Основна мета — це забезпечення військовослужбовців необхідними соціальними послугами, підтримка у складних життєвих ситуаціях та підвищення їхнього рівня життя. До сфери соціального захисту належать: соціальне забезпечення, медичне забезпечення, забезпечення житлом, професійна підготовка та реабілітація, психологічна і соціальна підтримка.

Консультативна підтримка військовослужбовців — це процес надання індивідуальних порад та рекомендацій, спрямований на вирішення соціальних проблем, з якими стикаються військові.

Головне завдання соціальної роботи з військовослужбовцями полягає у комплексному дослідженні того, як забезпечуються соціальні гарантії для військовослужбовців. Це включає оцінку рівня задоволення їхніх матеріальних потреб, можливостей для духовного зростання, а також рівня захищеності їхніх прав, гідності та безпеки під час служби та навчання.

Для успішної реалізації соціальних програм для військових необхідно створити систему взаємодії між державними органами, громадськими організаціями та військовим командуванням. Ця система має передбачати спільне планування, координацію дій та обмін інформацією для забезпечення комплексної соціальної підтримки військових

Завдячуючи активній соціальній роботі учасники бойових дій мають повну інформацію про соціальні програми та послуги, доступні їм, що допомагає їм зрозуміти всі можливості, які в них є для досягнення своїх цілей та ефективно вирішувати свої проблеми.

Глибоке розуміння проблем, з якими стикаються військові при поверненні до цивільного життя, дозволяє розробити індивідуальні програми соціальної підтримки, які допоможуть їм успішно адаптуватися.

1.3. Принципи та методи вивчення соціальної роботи з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя

В своєму дослідженні я використовувала такі принципи, як принцип історизму, принцип об’єктивності та принцип єдності соціальної теорії і соціальної практики.

Принцип історизму є одним з фундаментальних принципів наукового пізнання, який передбачає розгляд будь-якого явища у його історичному розвитку, виявлення причинно — наслідкових зв’язків, змін, трансформацій у часі.

Цей принцип використовується в пункті 1.1 Історія вивчення соціальної роботи з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя. Можна дізнатися з чого починалася соціальна робота, простежити етапи становлення військової соціальної роботи. Можемо порівняти з минулим і дати оцінку сучасних програм з огляду на їхню ефективність порівняно з програмами минулого.

Принцип історизму є незамінним інструментом для дослідження соціальної роботи з учасниками бойових дій. Він дозволяє не тільки зрозуміти минуле, а й прогнозувати майбутнє, розробляти ефективні програми підтримки військових та їхніх родин. Застосування історичного підходу сприяє більш глибокому розумінню складної проблеми адаптації учасників бойових дій до цивільного життя.

Принцип об’єктивності передбачає, що дослідник має прагнути до отримання максимально точного і неупередженого відображення дійсності, незалежно від власних поглядів, переконань або бажань.

В роботі використовується науковий метод збору даних, такий як опитування. І тут важливо мінімізувати суб’єктивні фактори, щоб особисті погляди не впливали

на метод, інтерпретацію та результати дослідження. Оцінка результатів дослідження має проводитись на основі сітко визначених критеріїв.

Принцип об’єктивності використовується у формулюванні дослідницьких питань, адже вони мають бути сформовані таким чином, щоб не містити прихованих оцінок або припущень. Вибірка має бути репрезентативною, тобто відображати загальну сукупність військовослужбовців. Інтерпретація має бути обґрунтованою і базуватися на фактах.

Принцип об’єктивності є невід’ємною складовою наукового дослідження соціальної роботи з військовими. Дотримання цього принципу дозволяє отримати достовірні результати, які можуть використовуватися для розробки ефективних програм соціальної підтримки військових та їхніх сімей.

Принцип єдності соціальної теорії і практики є важливим в галузі соціальної роботи, зокрема, при вивченні соціальної адаптації учасників бойових дій. Цей принцип передбачає тісний взаємозв’язок між теоретичними знаннями та практичною діяльністю. Його можна прослідити в пункті 3.2 Аналіз ефективності розповсюджених технологій соціальної роботи з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя.

В дослідженні можемо прослідити ефективність методів соціальної роботи з військовослужбовцями і як вони працюють в теорії і на практиці. Що насамперед потрібно військовим в їх реальному житті.

Завдяки цьому принципу соціальні послуги, які надаються військовим, стають більш ефективними і відповідають реальним потребам. Постійна взаємодія теорії і практики сприяє розвитку наукових знань в галузі соціальної роботи. Фахівці з соціальної роботи з військовими не перестають постійно вдосконалюють свої знання і навички.

Спільне використання цих принципів дозволяє отримати більш повну та достовірну картину процесів, що відбуваються з військовими після демобілізації.

Дослідження соціальної роботи з ветеранами та їхньої адаптації до мирного життя вимагає застосування комплексу методів, які дозволяють отримати об’єктивні та достовірні дані.

В дослідженні використовувався такий метод збору даних, як опитування.

Опитування — це найбільш використовуваний метод для збору даних у соціальних дослідженнях. Воно дозволяє отримати пряму інформацію від самих учасників дослідження про їхній досвід, почуття, потреби та труднощі, пов’язані з інтеграцією в цивільне суспільство

Для проведення дослідження ми застосовуємо широкий спектр методів, таких як аналіз, синтез, індукція, дедукція та узагальнення.

Аналіз — це універсальний інструмент, який використовується і для теоретичних досліджень, і для вирішення практичних задач.

Цим методом проводився аналіз змісту відповідей, тобто детальне дослідження текстів відповідей на відкриті запитання для виявлення ключових тем. А також статистичний аналіз — обробка кількісних даних для виявлення статистично значущих зв’язків і тенденцій [15, с. 353].

Синтез — це процес з’єднання розрізнених елементів в єдину структуру.

В результаті синтезу виникає якісно нове утворення, властивості якого виходять за рамки суми властивостей окремих компонентів.

В нашому дослідженні проводилася систематизація результатів, тобто об’єднання результатів аналізу різних питань опитувальника для отримання цілісного уявлення про проблему.

Індукція — це метод наукового дослідження, який передбачає узагальнення результатів спостережень і експериментів і рухом думки від одиничних фактів і суджень до загальних положень.

На основі індивідуальних даних, отриманих в ході дослідження, формуються загальні правила та принципи, які відображають реальні процеси.

За допомогою методу індукції ми можемо сформулювати гіпотезу, тобто з отриманих конкретних відповідей формуються загальні твердження про потреби, проблеми та особливості адаптації військових. А в результаті узагальнення великої кількості відповідей формуються загальні висновки про існування конкретних проблем і потреб.

Дедукція — це логічний метод, який полягає у виведенні часткових істин з більш загальних положень.

Цей метод є своєрідною протилежністю індукції, оскільки рухається в протилежному напрямку, однак обидва методи є необхідними для всебічного пізнання дійсності.

Методом дедукції можна перевірити гіпотезу з існуючими теоріями та гіпотезами про потреби і проблеми військових та на основі загальних теорій і отриманих даних сформулювати конкретні рекомендації для покращення соціальної роботи з учасниками бойових дій.

Узагальнення — це метод наукового пізнання, що дозволяє переходити від окремих випадків до загальних закономірностей, визначаючи істотні ознаки та властивості предметів і явищ. Завдяки узагальненню ми можемо розробляти ефективні методи вирішення проблем, спираючись на узагальнені поняття, судження, закони та теорії.

Такий метод, як узагальнення дозволяє провести групування даних, тобто об’єднати респондентів зі схожими характеристиками. Цей метод дозволяє отримати об’єктивну картину ситуації, виявити загальні тенденції і закономірності, сформулювати науково обґрунтовані висновки.

Застосування як кількісних, так і якісних методів дослідження дозволяє не тільки виявити загальні тенденції в процесі адаптації військових, але й зрозуміти індивідуальні особливості цього процесу, що є необхідним для розробки ефективних програм підтримки.

В сучасних українських реаліях можемо віднести військових до незахищенної верстви населення. Через постійний стрес та напругу, властиві військовій службі, самі військові потребують соціальної допомоги та захисту, перетворюючись на об’єкти соціальної роботи.

Соціальна робота має особливе значення для підтримки учасників бойових дій, тому що саме вона покликана сприяти змінам на краще, згуртувати людей та забезпечити їм почуття захищеності. Принципи справедливості, поваги до прав людини та колективної відповідальності, які знаходяться в основі соціальної роботи, роблять її незамінною для підтримки тих, хто захищає нашу країну.

Соціальна робота з учасниками бойових дій спрямована на відновлення фізичних та психічних сил тих, кому надається допомога. Щоб забезпечити комплексну соціальну підтримку військовим, необхідно провести ретельний аналіз їхніх потреб та розробити відповідні програми, які будуть базуватися на науково обґрунтованих принципах та методах соціальної роботи. Важливим є розширення та посилення підготовки професіоналів у сфері соціальної роботи, а також внесення елементів соціальної справедливості для підтримки військовослужбовців.

Розглянемо детальніше принципи роботи з учасниками бойових дій.

Принцип соціальної справедливості у соціальній роботі з військовослужбовцями передбачає забезпечення рівних можливостей і доступу до соціальних послуг для всіх членів цієї категорії населення. Це означає, що кожен військовий, незалежно від їхнього статусу, походження чи особистих характеристик, має право на однаковий обсяг та якість соціальної підтримки та послуг.

Також, цей принцип передбачає врахування конкретних потреб та умов військовослужбовців у процесі надання соціальної допомоги. Враховуючи, їхній унікальний досвід, можливі травми, психологічні та емоційні потреби, тому завданням соціальних працівників є надання індивідуальної та адаптованої підтримки кожному військовослужбовцю.

Крім того, принцип соціальної справедливості передбачає боротьбу з будь-якою формою дискримінації та нерівності, забезпечуючи всім військовослужбовцям рівні можливості та доступність потрібних засобів для їх повноцінного життя в мирний час після закінчення служби.

Принцип поваги до гідності та індивідуальності передбачає визнання та захист особистої гідності та унікальності кожного військовослужбовця як основний пріоритет.

Соціальні працівники повинні ставитися до військовослужбовців з повагою та розумінням, враховуючи їхні особисті потреби, досвід та переживання. Вони повинні дотримуватися принципу конфіденційності та забезпечувати безпеку та конфіденційність усіх військовослужбовців у процесі надання допомоги.

Індивідуалізація підходу. Кожен військовослужбовець має свій набір потреб та обставин, тому соціальний працівник повинен розробляти індивідуальні плани та програми допомоги для кожного з них.

Системний підхід. Робота з військовими вимагає системного підходу, що враховує їх потреби не лише окремо для кожного, а й у контексті їхнього оточення, сімейного середовища та соціально — економічних умов.

Партнерство та співробітництво. Досягнення ефективної соціальної роботи з військовослужбовцями вимагає побудови партнерських відносин між державними органами, неурядовими організаціями та іншими зацікавленими сторонами, які спільно надають комплекс послуг цій категорії населення.

Емпатія і підтримка. Соціальний працівник повинен володіти високим рівнем емпатії, щоб зрозуміти складні емоції та переживання військовослужбовців, а також надавати їм необхідну психологічну підтримку, сприяючи відновленню їхнього психічного здоров’я та соціальної адаптації. Він має бути готовим слухати і реагувати на потреби військових з увагою та турботою, допомагаючи їм у подоланні труднощів.

Ці принципи є основою для створення ефективної системи соціальної підтримки, яка допомагає військовим успішно інтегруватися в суспільство.

Професійна діяльність соціального працівника регулюється цілим рядом законодавчих актів, серед яких ключовими є Закони України «Про соціальні послуги», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» та «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців», які визначають права, обов'язки та відповідальність як соціальних працівників, так і клієнтів соціальних служб.

Гарантування соціального захисту населення, зокрема незахищених верств та військовослужбовців, є пріоритетним завданням держави. Ця діяльність регулюється низкою нормативно-правових актів, серед яких ключовими є Закон України «Про соціальні послуги», Указ Президента України «Про стратегію подолання бідності» № 637/2001 від 15 серпня 2001 року та Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Ці документи встановлюють механізми надання соціальних послуг, визначають категорії осіб, які мають право на соціальну підтримку, та регулюють порядок її надання.

Важливість проведення соціальної роботи з військовослужбовцями та їхніми родинами вимагає глибокого наукового аналізу всіх аспектів цього питання. Для забезпечення соціальної підтримки ветеранів війни та їхніх родин в Україні створена розгалужена мережа установ та організацій. До них належать як державні структури, зокрема Міністерство у справах ветеранів, так і громадські організації, такі як Всеукраїнська організація інвалідів війни, Збройних Сил та учасників бойових дій, а також численні волонтерські ініціативи, серед яких Всеукраїнська благодійна організація «Повернися живим» та об'єднання волонтерів — Всеукраїнська волонтерська організація для допомоги військовим «Крила Фенікса». Спільними зусиллями вони надають широкий спектр соціальних послуг, сприяють реабілітації та соціальній адаптації ветеранів [4].

На підставі чинного законодавства, пов'язаного з соціальною роботою з військовослужбовцями, можемо визначити, що ця сфера включає різноманітні

значущі цінності. Серед них забезпечення житлом військових та їх сімей (соціальний захист), надання економічної підтримки (соціальні послуги), обслуговування широкого спектру осіб, які опинилися у важкому становищі (соціальне обслуговування), та надання соціально- педагогічної та психологічної допомоги ветеранам для успішної адаптації до мирного життя. Соціальний захист військових — це не лише реакція на проблеми, а й проективна робота, спрямована на запобігання виникненню соціальних ризиків [38].

Проведення різноманітних досліджень та опитувань населення є необхідним кроком для зрозуміння їхніх поточних потреб, виявлення нових викликів та прогнозування майбутніх тенденцій. Це дозволяє розробляти більш ефективні програми соціальної підтримки та більш точно розподіляти ресурси.

Експериментальне дослідження системи соціальної допомоги військовослужбовцям виявило високий рівень задоволеності серед тих, хто вже скористався такими послугами, та підтвердило необхідність подальшого розвитку цієї сфери.

Найбільш бажаними послугами, якими опитувані користуються чи хотіли б користуватися виділяють: безкоштовне навчання, грошова допомога, надання комунальних послуг та медичної реабілітації на пільгових умовах.

Незважаючи на формальну обізнаність про наявність соціальної підтримки, військові та їхні сім’ї часто стикаються з проблемою недостатньої інформованості про конкретні види послуг, які можуть їм допомогти. Брак знань про можливості отримання психологічної допомоги, професійного навчання та інших видів підтримки призводить до того, що вони не можуть повною мірою реалізувати свої права та потенціал, що, в свою чергу, сприяє розвитку соціальної дезадаптації та почуття незадоволеності державною політикою щодо ветеранів.

Соціальна робота з військовими має бути спрямована на всебічну підтримку особистості. Це означає, що соціальні працівники повинні не тільки надавати матеріальну допомогу, але й працювати над зміцненням психологічного здоров’я

військових, сприяти їхній соціальній та культурній адаптації. Такий комплексний підхід дозволяє захистити права та гідність військових, запобігти розвитку посттравматичних стресових розладів та інших негативних наслідків військової служби, а також сприяти їхній успішній реінтеграції в суспільство.

Важливим є розв'язання практичних завдань, таких як забезпечення проходження психологічної реабілітації учасників бойових дій; сприяння в отриманні професійного навчання та підвищення кваліфікації соціальних робітників, соціальний супровід під час виконання бойових завдань та після повернення до мирного життя [60].

Також потрібно створювати умови для розвитку центрів для ветеранів і здійснення цілодобової роботи «телефону довіри», що забезпечить доступність підтримки у будь-який час. Проведення семінарів, тренінгів та інформування про можливості отримання державної підтримки та здобуття освіти сприятиме соціальній інтеграції та професійному розвитку військових.

Сучасна соціальна робота пропонує широкий спектр методів та технологій для допомоги людям, які зіткнулися з різними життєвими труднощами. Первинні методи, такі як індивідуальна, групова та сімейна терапія, спрямовані на раннє виявлення та вирішення проблем. Вторинні методи, зокрема консультування, планування та супровід, допомагають людям адаптуватися до нових умов та відновити свої сили. Основними технологіями соціальної роботи є соціальна профілактика, яка дозволяє запобігти виникненню проблем, соціальна реабілітація, яка допомагає подолати наслідки складних ситуацій, та соціальна підтримка, яка забезпечує необхідні ресурси для відновлення [50].

Надання інформаційної, психологічної та консультативної підтримки може сприяти вирішенню проблем та покращенню самопочуття військових та їх родин. Робота із соціальними службами та іншими організаціями може допомогти забезпечити необхідну допомогу та підтримку військовим.

Для забезпечення адаптації демобілізованих військових важливо організувати різноманітні заходи, включаючи соціально-психологічні тренінги. Ці тренінги є важливим інструментом для подолання наслідків стресу, пов'язаного з участю у бойових діях. Тренінги допомагають учасникам розвинути навички ефективної комунікації, адаптації до нових умов життя та запобігають розвитку таких проблем, як професійне вигорання та психологічні розлади. Комплексний підхід, який використовується в цих тренінгах, дозволяє учасникам не тільки відновитися після травматичних подій, але й отримати необхідні ресурси для побудови успішного майбутнього.

Соціально- психологічний тренінг має різні аспекти, але основна мета полягає в розвитку комунікативних здібностей, згуртованості колективу, особистісному зростанню та стимулюванню творчих здібностей. Ці тренінги можуть включати різноманітні методи, такі як метод "мозкового штурму", рольові ігри, кейс-метод, та техніки релаксації.

Організація соціально-психологічних тренінгів для військовослужбовців є важливим інструментом для забезпечення їхнього комплексного відновлення після служби. Такі тренінги сприяють не тільки відновленню фізичного здоров'я, але й подоланню психологічних травм, розвитку соціальних навичок та адаптації до мирного життя. Завдяки тренінгам військові можуть успішно інтегруватися в суспільство, знайти нову роботу та побудувати повноцінне життя.

Важливо визначити, що соціальна робота з військовими має інтегративний характер, де основну роль в цьому відіграють соціальні працівники та соціальні педагоги.

З аналізу особливостей соціальної роботи з військовослужбовців випливає, що ця робота має різноманітні напрями, включаючи соціальний, соціально-психологічний, соціально-педагогічний, соціально-правовий, медичний, матеріальний та соціально-трудовий. Також важливою є розробка і реалізація

шляхів вирішення фахових і соціально-психологічних проблем у суспільстві для підтримки військових.

В умовах, що склалися, пріоритетним завданням є розробка та впровадження ефективних механізмів, які дозволять суспільству та фахівцям глибше усвідомити соціальні проблеми військовослужбовців та забезпечити їм необхідну підтримку. Це передбачає не лише підвищення обізнаності, але й розробку конкретних програм та заходів, спрямованих на вирішення актуальних проблем, з якими стикаються військові після демобілізації.

Тож, соціальна робота з військовими повинна бути розгорнута за різними напрямками, враховуючи їхні потреби та проблеми і спрямована на забезпечення повноцінного життя та підтримку всіх сферах їхнього існування.

Оптимізація сучасних технологій соціальної роботи з учасниками бойових дій потребує комплексного підходу. По-перше, необхідно розширити спектр послуг, які надаються державними соціальними службами, та створити нові центри допомоги. По-друге, важливо забезпечити наявність достатньої кількості фахівців з досвідом роботи з військовими. Саме їхній досвід дозволить розробити та впровадити ефективні методи та технології, які допоможуть ветеранам адаптуватися до мирного життя.

Соціальна робота з учасниками бойових дій в Україні є важливою та актуальною сферою, яка постійно розвивається під впливом соціально-політичних викликів. Вивчення становлення наукових досліджень в цій галузі та визначення методології нашого дослідження актуалізує гнучкість та адаптацію до умов, зокрема після 2014 року та повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році. Основні напрями включають соціальну допомогу, реабілітацію, інтеграцію та профілактику. Методи роботи варіюються від індивідуального консультування до групових тренінгів та соціального посередництва. Важливою складовою є соціальна адаптація, яка охоплює психологічну, професійну та психофізіологічну підтримку.

Виклики, з якими стикаються військовослужбовці під час адаптації, включають посттравматичний стресовий розлад, безробіття, соціальну дезадаптацію та ризик залежностей. Ефективна соціальна робота вимагає комплексного підходу, міжвідомчої співпраці та розробки індивідуальних програм підтримки. Важливу роль відіграє також залучення громадських організацій та волонтерів. Україна активно вивчає міжнародний досвід і впроваджує кращі практики, що сприяє розвитку системи соціального захисту військових.

Подальше вдосконалення вимагає розширення доступу до психологічних і соціальних послуг, підвищення ефективності програм реабілітації та соціальної інтеграції, а також продовження наукових досліджень. Це дозволить забезпечити більш ефективну адаптацію ветеранів до мирного життя, сприятиме їх соціальній інтеграції та підвищенню якості життя.

РОЗДІЛ 2
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ ЩОДО АДАПТАЦІЇ ДО УМОВ МИРНОГО ЖИТТЯ

2.1. Учасники бойових дій як особлива верства клієнтів в соціальній роботі сучасної України.

Розпочавши збройну агресію проти України у 2014 році, Російська Федерація порушила її територіальну цілісність. Зокрема, внаслідок цієї агресії Автономна Республіка Крим була незаконно анексована, а частина територій Донецької та Луганської областей опинилася під тимчасовою окупацією російських військ.

24 лютого 2022 року агресія російської федерації Проти України переросла в повномасштабну війну. Обороняють Україну Збройні Сили України та інші військові формування, які мужньо захищають нашу державу і наш народ.

Конституція України покладає на державу обов'язок забезпечувати соціальний захист військовослужбовців та їхніх сімей. Це означає, що держава зобов'язана створювати умови для мотивації військових та надавати необхідну підтримку їхнім родинам.

Соціальний захист військовослужбовців — «діяльність держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, забезпечення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, підтримування соціальної стабільності у військовому середовищі» [38]. Це право гарантує, що військовослужбовці та їхні сім'ї отримають необхідну підтримку в разі втрати працездатності, безробіття, смерті годувальника або інших обставин, передбачених законом.

Правовий статус учасника бойових дій надає спеціальні права та гарантії особам, які безпосередньо захищали державу. Це визнання їхнього внеску у забезпечення безпеки країни та передбачає ряд пільг і соціальних гарантій.

Правовий статус військовослужбовця базується на загальних принципах Конституції України та спеціальних законах, які регулюють питання проходження військової служби та захисту держави

Правовий статус учасника бойових дій визначається на основі загальних конституційних прав людини та додаткових норм, пов'язаних зі специфікою військової служби.

Закон України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року це перший законодавчий акт, який закріплює правовий статус військових. Він визначає правовий статус військовослужбовця, порядок реалізації і обмеження їх прав, гарантії соціального захисту військовослужбовців, осіб із резерву та осіб залучених до військових зборів.

Відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», соціальний захист військових це — система державної підтримки, яка передбачає надання військовослужбовцям різних пільг і гарантій, забезпечує реалізацію конституційних прав і свобод, задовольняє матеріальні та духовні потреби військових відповідно до їх службової діяльності, статусу в суспільстві. Це право забезпечується у випадку хвороби, втрати роботи чи інших життєвих труднощів.

Російська агресія виявила ряд проблем у забезпеченні прав військовослужбовців під час воєнних дій. Зокрема, виникла необхідність у більш чіткому регулюванні питань надання відпусток, виплати грошової компенсації за участь у бойових діях, гарантування грошового забезпечення під час перебування на передовій, а також організації ефективної реабілітації та соціальної підтримки після повернення зі служби.

Розв’язання цих проблемних питань потребує прийняття відповідних законодавчих і підзаконних актів, які б враховували усі аспекти прав і потреб військовослужбовців.

Соціальний захист військових — це сукупність гарантій, які держава надає військовим за їхню службу. Це право закріплено в законі і випливає зі специфіки військової служби, пов'язаної з обороною держави

Право на житло, що регулюється спеціальним законодавством, є одним із ключових аспектів соціального захисту військовослужбовців.

Система законодавства, що існує на сьогодні, закріплює правовий статус військовослужбовців та забезпечує реалізацію їхніх прав і соціальний захист, не повністю відповідає сучасним суспільним викликам у сфері оборони, яка динамічно розвивається, особливо в умовах російської військової агресії та необхідності підвищення обороноздатності.

Забезпечення реалізації правового статусу, соціального захисту має актуальне значення і безпосередньо впливає на морально-психологічний стан військовослужбовців, на забезпечення оборони нашої держави.

Необхідно провести глибокий аналіз та удосконалення нормативно-правової бази, що регулює правовий статус та соціальний захист військових, з урахуванням міжнародного та національного досвіду, зокрема за часів війни.

Сьогодні існують несприятливі фактори в сфері безпеки та оборони держави, які безпосередньо впливають на військовослужбовців під час виконання професійних задач:

1. Грошове забезпечення визначається законодавством України. Його розмір залежить від різних факторів, від рангу, від стажу служби, розміру військової плати, що визначається законодавством.

Уряд України дещо збільшив виплати, але вони все одно нижчі того рівня , який повинен бути, рахуючи, що ми знаходимось в стані війни.

2. Проблеми матеріально-технічного забезпечення українських військових викликає серйозні наслідки. Недостатнє устаткування та відсутність необхідних матеріалів можуть значно впливати на їхню бойову готовність та призвести до можливих втрат серед військовослужбовців.

3. Програма державного житлового забезпечення для військовослужбовців не вирішує всіх проблем. Більшість з них змушені шукати житло на вільному ринку через обмежені можливості державної програми та високі ціни на нерухомість. Додатково, військовослужбовці на контракті можуть бути переведені у будь-який регіон України, що ускладнює пошук сталого житла. Таким чином, державі потрібно приділити більше уваги проблемі житлового забезпечення для військовослужбовців.

4. Фактор оточення та ставлення армійської системи має значний вплив на різні аспекти життя військовослужбовців, включаючи їх психологічний стан, мораль, мотивацію, професійний розвиток та задоволеність роботою. При розгляді цього фактору виникають наступні питання:

— баланс між робочим та особистим часом, що ускладняється дисциплінарним середовищем та обмеженою свободою управління часом;

— втрата сімейного благополуччя через тривалі відрядження та відокремлення від родини;

— саморозвиток та кар’єрний зріст, які ускладняються військовими обов’язками та режимом служби;

— процеси і процедури. Бюрократія, справи з документами займають багато часу.

5. Статус в суспільстві визначається формуванням і сприйняттям образу військового і може мати негативні наслідки:

— негативне ставлення до військових через їх приналежність до військової служби або те, що вони залучені до активних військових дій. Як не сумно, але деякі

громадяни України негативно відносяться до військовослужбовців через тривалий вплив російської пропаганди;

— відсутність підтримки від суспільства , яка виражається у недостатності ресурсів або обмежень до психологічних, медичних та інших послуг;

— серйозну проблему становить повернення військових до мирного життя. І це стосується не тільки працевлаштування, а й сприйняття їх суспільством. Багато військових, що повертаються не знаходять собі місця в цивільному життя і почуваються ізольованими, що може призводити до проявів девіантної поведінки.

Також, можна виділити питання, які підсилюють вплив описаних вище проблем. Це такі проблеми як: психологічне і фізичне навантаження; незнання своїх прав і невміння їх відстоювати; прояви нерівності та приниження на підставі гендерної, расової та інших відмінностей.

Тому несвоєчасно надана допомога може суттєво вплинути на виконання професійних завдань.

У контексті військової сфери, зокрема в аспекті матеріально-технічного, психологічного та культурно-просвітницької взаємодії, важливо забезпечити спільність у зусиллях та сконцентрувати ресурси на досягненні спільних цілей шляхом координації дій та взаємопідтримки. Використання ресурсів з максимальною ефективністю передбачає їх спрямування на найважливіші потреби через установлення пріоритетів у взаємодії та плануванні. Також важливо раціонально використовувати ресурси, уникаючи зайвого розкидування та забезпечуючи їхню концентрацію на найбільш важливих напрямах діяльності.

Ось алгоритм налаштування співпраці сторін з залучення до його складу на рівноправних засадах представників інститутів громадського суспільства з урахуванням умов, обставин, потреб та можливостей підпорядкованого підрозділу:

1. Визначення мети співпраці. Командир повинен чітко визначити мету співпраці відповідно до потреб підрозділу та типу завдань. Це може бути підвищення рівня морально-психологічного стану військовослужбовців,

підвищення їх професійної майстерності або покращення матеріального забезпечення.

2. Класифікація громадських організацій. Оцінка та класифікація громадських організацій за певним принципом. З огляду на різноманітність громадських організацій в Украйні, цей крок важливий для вибору тих, які найбільше відповідають цілям співпраці.

Командири мають обов'язково враховувати, що ця класифікація надає специфіку на своєчасність проведення певних заходів.

3. Встановлення характеру і напряму діяльності громадських організацій. Діяльність організацій може бути різноманітною і це повинно враховуватись при взаємодії з ними. Кожна організація має свої цілі і завдання. В своїх документах вони можуть декларувати різноманітні напрями роботи, такі як: культурно-просвітницька діяльність, волонтерська діяльність; вирішення гендерних питань, допомога ветеранам та учасникам бойових дій; надання медичної і психологічної допомоги і т.д.

4. Визначення рівня ефективності їх діяльності.

5. Постійне здійснення координації дій між підрозділом та партнерами.

6. Оцінка результатів, оцінка ефективності співпраці, рівня залученості громадського суспільства.

Побудова такої взаємодії це складний процес. Вона може включати розуміння соціального контексту, навичок планування і співпраці.

Важливими організаціями для визначення проблем та задоволення потреб військовослужбовців є соціальні служби.

Діяльність зі соціального забезпечення сімей військових ґрунтується на законодавчих актах та концептуальних документах, що визначають напрями гуманітарного розвитку військового сектору. Робота соціальних служб відбувається згідно до Законів України «Про Збройні Сили України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», Концепції гуманітарного

і соціального розвитку Збройних Сил України, Концепції виховної роботи в Збройних Силах України та інших військових формуваннях України, та ще низки документів.

Об'єкт соціальної роботи — це родини, які пов'язані з військовою службою. Соціальна робота з родинами військових спрямована на розвиток їхніх ресурсів, щоб вони могли самостійно вирішувати проблеми та досягати своїх цілей. Це включає в себе зміцнення сімейних зв’язків, розвиток комунікативних навичок та підвищення рівня соціальної активності.

Виходячи з умов життя сімей військових, формуються базові принципи соціальної роботи з ними:

— принцип дотримання конституційних прав і свобод військових і членів їхніх сімей, а також забезпечення їхнього соціального захисту відповідно до чинного законодавства;

— принцип державного регулювання — це організація соціальної роботи з військовими та їх сім’ями на державному рівні;

— принцип особистісного підходу — ставлення до офіцера як до члена сім’ї, у центрі якої знаходяться потреби військовослужбовця і його родини;

— принцип інтеграції — забезпечення співпраці між державними та недержавними організаціями і військовими частинами у вирішенні проблем сімей;

— принцип професійної компетентності — забезпечення надання допомоги відповідно кваліфікованими фахівцями;

— принцип соціокультурної спрямованості — врахування культурного та соціального контексту сімей військовослужбовців;

— принцип універсальності — відсутність дискримінації за будь-якими ознаками при наданні соціальних послуг;

— принцип соціального реагування — вжиття заходів до виявлених соціальних проблем індивідуально для кожної сім’ї;

— принцип конфіденційності — захист інформації про сім’ю військового;

— принцип толерантності — дотримання толерантного підходу в роботі з сім’ями;

— принцип фамілієцентризму — передбачення пріоритету прав та інтересів сім’ї у процесі допомоги.

Ці принципи допомагають забезпечити ефективну та гуманну соціальну роботу з родинами військових, що сприяє покращенню їх життя та адаптації до військового і цивільного середовища.

Напрямки соціальної роботи з військовослужбовцями визначаються шляхом аналізу індивідуальних потреб та проблем, що виникають у кожній родині військовослужбовця Серед таких напрямів є надання соціальних послуг, що охоплюють широкий спектр потреб: від матеріальної допомоги та соціального захисту до психологічної допомоги, соціальної адаптації та професійної спрямування. Соціальна робота з військовослужбовцями має бути спрямована на задоволення їхніх різноманітних потреб [51].

Успіх соціальної роботи з сім’ями військовослужбовців залежить від особливостей кожної сім'ї, рівня залученості її членів та професіоналізму соціального працівника. Соціальна робота включає комплекс заходів, які спрямовані на надання інформації, психологічної допомоги та корекцію проблемних ситуацій. Соціальний працівник використовує різноманітні технології в свої роботи з військовими та їх родинами, такі як індивідуальне консультування, методи релаксації, технології особистісного розвитку.

Форми соціальної роботи з цією категорією клієнтів класифікують за наступними критеріями: за чисельністю і складом учасників (індивідуальні, групові, масові), за тривалістю (одноразові, постійні заходи, періодичні), за перспективою (розраховані на близьку, середню чи віддалену перспективу), залежно від місця проведення (стаціонарні, виїзні, циклічні), за мірою самостійності учасників (групи самодопомоги та взаємодопомоги), рівнем творчості (інформаційні, творчі, тренувальні,), за видом діяльності (навчальні,

трудові, ігрові, комунікативні), умовами здійснення (звичайні та екстрені), за метою (спрямовані на збір інформації, соціально-педагогічну роботу, здійснення соціального супроводу сім'ї, профілактику неблагополуччя), за характером спілкування (безпосередні, опосередковані), за складністю побудови (прості, складні, комплексні) [3, с.69].

Специфіка роботи соціального працівника полягає у забезпеченні доступу до соціальних та психологічних послуг для військових і їх родин та підвищенні їхньої свідомості про існуючі форми підтримки. Також важливо аналізувати досвід роботи соціальних служб інших держав та використовувати його в українських умовах для вдосконалення роботи з родинами військовослужбовців. Рекомендації можуть включати залучення більш широкого спектру професіоналів і вдосконалення методів роботи. Така підтримка є важливою складовою діяльності соціального працівника, оскільки вона сприяє покращенню благополуччя родин військових [17].

Соціальна робота з учасниками бойових дій та їх родинами може бути ефективна за умов створення спеціалізованих соціально-педагогічних служб, наявності кваліфікованих соціальних робітників в цій галузі, організацію самодопомоги і взаємодопомоги сімей військових, задоволення різних потреб військових та їх сімей, які виникають у процесі взаємодії з соціальним та військовим середовищем.

2.2. Найбільш розповсюджені технології соціальної роботи з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя

Для українського суспільства і світової спільноти збройний конфлікт в Україні залишається надзвичайно актуальною проблемою сьогодні. Понад 10 років триває російсько-українська війна і після повномасштабного вторгнення країни-агресора на нашу територію ця проблема набула ще більшого значення. За цей час багато військовослужбовців вже побували в зоні бойових дій та кожен з них зазнав

великого стресу і отримав психологічну травму. Багато з них отримали поранення різної важкості і це впливає на їх психофізіологічний стан та ускладнює повсякденне життя, включаючи проблеми з спілкуванням та професійною адаптацією. Важливими є також проблеми у міжособистісних стосунках і у взаємодії з оточенням.

Внаслідок безпосередньої участі у боях, у військових відбувається переоцінка цінностей, тому їм важко повернутися до нормального життя.

Особливо важко це дається військовослужбовцям, які отримали поранення на війні і отримали інвалідність. Цивільне життя представляється перед ними з новими нормами і правилами, які іноді стають незрозумілими. Колишнім військовим доводиться стикатися з непорозумінням з боку суспільства, де певні речі, що були нормою до війни, тепер отримують новий контекст. Їх сприйняття світу та комфорт у ньому зазнали змін через війну.

Ускладнення процесу соціальної адаптації колишніх військовослужбовців викликане наявністю негативних стереотипів щодо звернення за консультаціями до фахівців, таких як психологи, соціальні працівники, юристи та інші, оскільки переважна частина ветеранів вважає таку допомогу проявом слабкості та вірить, що час лікує всі проблеми. Через це вони утримують свої особисті переживання та проблеми в собі, уникаючи спілкування.

Важливо, що соціальної допомоги та підтримки також потребують члени сімей військових через постійну нервово-психологічну напругу. Сьогодні треба впроваджувати технології соціальної адаптації і для членів родин колишніх військових, які змінили своє оточення та змушені адаптуватися до но нових реалій і до нового місця проживання (як внутрішньопереміщені особи), що намагаються відновити свої соціальні зв’язки. Чим довше вони перебувають у незвичних умовах, тим складніше відбувається процес соціальної адаптації до мирного життя. Повернення до колишнього життя часто супроводжується думками про можливе

потрапляння в екстремальні ситуації, з'являється нервозність, важкі емоційні переживання, відчуття уповільнення часу та інші порушення [40].

Ефективність соціальної адаптації залежить від того, як суспільство буде ставитися до ветеранів війни. Повернення ветеранів до цивільного життя має супроводжуватись увагою до їхніх проблем та потреб, допомогою та захистом від держави. Це передбачає повернення ветеранів до соціуму, стабілізацією їхнього соціального статусу та можливість використовувати власні ресурси для активної побудови та відновлення соціального капіталу.

Наукове дослідження розглядає процес соціальної адаптації з двох ключових позицій. По-перше, цей процес визначається радикальною перебудовою всіх функціональних систем окремої особистості під впливом надзвичайних обставин. По-друге, соціальна інтеграція характеризується особливим переходом від звичних до нових умов, які відрізняються від попередніх умов життя та діяльності. Дослідники вказують на прямий взаємозв'язок цього процесу з такими характеристиками, як зміна цінностей, соціальних норм, перебудова потребово-мотиваційної сфери особистості.

Різні науковці мають різні уявлення щодо суті цього поняття. М. Лукашевич, І. Мигович трактує соціальну адаптацію «як процес як процес освоєння та засвоєння індивідом суспільних відносин, норм поведінки й системи цінностей, що наявні у певному суспільстві завдяки матеріальним і духовним компонентам середовища» [20]. А О. Безпалько розглядає соціальну адаптацію як активний процес, під час якого людина пристосовується до норм та цінностей свого соціального оточення, а також налагоджує ефективну взаємодію з іншими людьми.

Соціальна адаптація одночасно розуміється як процес і як стан. Процес адаптації включає в себе приналежність особи до певної групи, засвоєння нею нових норм та суспільних відносин, а також займання нового місця в структурі відносин між членами нової групи. Стан соціальної адаптації — це дії особистості та групи з соціальним середовищем, які допомагають успішному процесу адаптації.

Соціальна адаптація проходить такі стадії [26]:

1. Підготовча стадія — відбувається в житті особистості тоді, коли вона розуміє, що їй необхідні зміни. Саме тут відбувається накопичення необхідної інформації про середовище, де вона буде жити, працювати. Це як створення інформаційного поля для майбутньої адаптації.

2. Стадія стартової психічної напруги — це той самий момент запуску реадаптації, коли мобілізуються всі психічні і особистісні ресурси.

3. Стадія первинної дезадаптації — особистість почуває відчувати на собі вплив нових факторів, які пов’язані зі змінами.

Виділяють такі етапи та напрями роботи з ветеранами війни щодо їх соціальної адаптації.

Перший етап це обстеження та діагностика синдрому соціально-психологічної дезадаптації у колишнього військового. Вивчається психоемоційний стан військовослужбовця, визначаються можливі адаптаційні стратегії та моделі поведінки за допомогою тестів, психологічних та соціальних методик. На основі отриманих даних складається індивідуальний план соціального супроводу військовослужбовця.

Другий етап — це соціальне консультування. Воно може бути як індивідуальне, так і сімейне. На індивідуальних бесідах треба дати змогу військовому висловити все те, що його бентежить, виявляючи при цьому зацікавленість. Дуже важливо, щоб він відчував розуміння і побачив те, що йому готовий допомогти не тільки фахівець, а й близькі. Саме прояв розуміння і терпіння до проблем особи є потужним засобом соціальної адаптації. Якщо цього розуміння з боку близьких немає, то це може призвести до трагічних результатів.

Наступний третій етап — це психокорекційна робота. Психокорекція спрямована на виправлення (корегування) особливостей психічного розвитку, що не відповідають нормі. Така робота потрібна тим військовослужбовцям в яких є виражене порушення адаптації (алкоголізм, депресія, девіантна поведінка).

Четвертий етап — це навчання прийомам саморегуляції (зняття напруження за допомогою аутотренінгу, релаксації, інших методи).

Наступний п’ятий етап — це проведення соціально-психологічних тренінгів для особистого розвитку військовослужбовця та підвищення адаптивності.

І шостий етап — це профорієнтація, допомога військовому в професійному самовизначенні і подальшому працевлаштуванні.

Всі учасники бойових дій, які повертаються з війни повинні проходити як медичну, так і психологічну реабілітацію та отримувати соціальну підтримку. Тому оптимальним рішенням є створення спеціалізованих центрів допомоги військовослужбовцям, що повертаються з війни, які б вирішували завдання соціально-психологічної адаптації до мирного життя.

Такі центри соціально- психологічної допомоги повинні вирішувати завдання: медичної реабілітації військових; соціально-психологічної реабілітація, соціально-психологічної підтримки військових та їх родин; освітньої діяльності та сприяти в працевлаштуванні; надавати соціально-правовий захист.

В роботі цих центрів повинні брати участь такі організаційні структури: військомати, органи охорони здоров’я та соціального захисту, психологи, психотерапевти, служби зайнятості, організації, створені військовими для підтримки ветеранів та їх сімей.

Соціальна адаптація має важливу роль у корекції ціннісних орієнтацій та знятті негативних психічних станів, що допомагає ветеранам успішно інтегруватися в соціум та підтримує їхнє самовизначення. Аналіз соціальної адаптації як технології розкриває її основні елементи та етапи, що є важливими для успішного переходу військовослужбовців у цивільне життя. Важливим є формування нового соціального статусу та реорганізація рольових функцій, що допомагають ветеранам повернутися до мирного життя.

Сучасна війна є складним явищем і має різноманітні наслідки для психічного здоров’я військовослужбовців. Стресові ситуації, насильство, постійна загроза для

життя, віддаленість від родини погано впливають на психіку людини. Тому питання соціально-психологічної адаптації є актуальною проблемою і потребує розробки нових методів та прийомів для її реалізації.

В ході досліджень виявилося, що 25-30% військовослужбовців, що брали участь у бойових діях, переживають посттравматичні стресові стани. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) — це відстрочена або затяжна реакція на стресову ситуацію, загрозливого або катастрофічного характеру, що викликають дистрес. ПТСР називають хронічним військовим неврозом, який проявляється дратівливістю, збудливістю, агресивними реакціями. Такі реакції зумовлює психотравма, яка була отримана від екстремальних впливів, впливу оточуючого середовища, також важливу роль має ще і особливості психіки людини [58]. Посттравматичний розлад проявляється такими симптомами як: нав'язливі і тривожні спогади про травмуючу подію, комари, панічні атаки; безсоння, дратівливість, труднощі з концентрацією уваги; уникнення почуттів, думок, місць, що пов'язані з цією подією, обмеження емоцій, відстороненість від інших; безсоння, дратівливість.

Дослідниця Л. Музичко описує різноманітні клінічні прояви, включаючи надмірну пильність, емоційну відстороненість та агресивність. Ці симптоми можуть проявлятися у втраті емоційного контролю, складнощах з пам'яттю та концентрацією, а також у виникненні депресії та загальної тривожності. Деякі військовослужбовці можуть бути схильні до вживання наркотиків та алкоголю. Адаптація у військових проходить індивідуально, і в разі складного психологічного стану або довготривалого стресу потрібна спеціалізована допомога. Навіть якщо симптоми не являються вираженими, вплив травматичних подій може проявитися пізніше, оскільки посттравматичний синдром це «бомба сповільненої дії» [24].

Надання психологічної підтримки учасників бойових дій сприяє їх успішній адаптації, консультування, корекційну роботу та розвиток стратегій

психологічного самопочуття для полегшення процесу адаптації та збереження психічного здоров'я.

Проводиться багато досліджень на тему соціально-психологічної адаптації. Так, наприклад, наукова робота М.І. Бандури та М.А. Міхальської «Соціально-психологічна адаптація учасників бойових дій», у якій проведено аналіз психологічних факторів, що впливають на адаптацію та запропоновано ефективні методи роботи з їх усунення [60].

Дослідженням по розробці ефективних методів адаптації та виявлення факторів, які впливають на неї, займаються міжнародні наукові установи, університети і військові дослідницькі центри. Наприклад, воєнно-медична академія США досліджує психологічне благополуччя та соціальну підтримку учасників бойових дій, а Міжнародний центр психологічної реабілітації військових «Барвінок» працює над програмами підтримки військовослужбовців, які повернулися з війни.

Важливим методом соціально-психологічної адаптації є соціальна підтримка. Вона може бути надана у формі підтримки родини, друзів, колег, спеціалістів з соціальної роботи. Соціальна підтримка позитивно впливає на психологічний стан військових.

Важливим аспектом соціально-психологічної допомоги є саме повернення до мирного життя. Для багатьох воїнів це може бути складним завдання, бо вони вже бачили іншу реальність. Тому, їм треба допомагати повернутися до мирного життя, допомогти з пошуком роботи та іншими засобами інтеграції в суспільство.

Методи соціально-психологічної адаптації:

1.Індивідуальна психотерапія, яка дозволяє учасникам бойових дій розкрити свої емоції, дозволяє зменшити симптоми ПТСР та інших психічних проблем.

2. Групова психотерапія дозволяє спілкуватися з іншими учасниками бойових дій, почувати себе менш ізольованими, допомагає розвивати комунікабельність і співпрацю з іншими, що позитивно впливає на адаптацію.

3. Тренінги з комунікації допомагають вивчити способи ефективного спілкування, розвинути навички розв’язання конфліктів.

4. Тренінг з розвитку навичок сприяють набуттю навичок, які необхідні для пошуку роботи, спілкування з колегами та інше.

5. Тренінги із стресового менеджменту допомагають військовим вивчити способи управління стресом, зменшити напруження [2].

Але потрібно зважати на те, що соціально-психологічна адаптація є складним та довготривалим процесом, тому треба мати як індивідуальний так і комплексний підхід. Потрібно надавати підтримку ветеранам та їх сім’ям протягом всього життя.

Варто обговорити проблеми, пов’язані із формуванням державної політики в підтримці ветеранів війни, зокрема, розробку та затвердження цільових програм та проектів для соціальної адаптації демобілізованих військових. Важливо розглядати ветеранів як активних учасників цих програм, а не лише об’єкт державної уваги. Серед існуючих програм варто відзначити видачу ваучерів від центру зайнятості населення на перенавчання [13], можливість отримати освіту в ІТ сфері, єРобота, доступні кредити.

Важливо, щоб ветерани відчували себе комфортно після повернення до буденного життя. Стратегії їх адаптації гуртуються на чотирьох основних принципах.

Перший принцип — це економічна стабільність ветерана, яка базується на його перекваліфікації відповідно до військових спеціалізацій або інших, а також на забезпеченні йому робочого місця, що дозволить йому та його родині мати економічну незалежність. Для цього був поданий відповідний законопроект до Верховної Ради України, а Кабінет Міністрів запропонував створення стипендій для демобілізованих військових замість різноманітних пільг, що надаються сьогодні, щоб забезпечити їм більшу фінансову підтримку. Тож, другий принцип — це кошти, які виплачує держава, економічна незалежність.

Третій принцип — це програми забезпечення житлом демобілізованих військових. Якщо військовий вертається з війни, а нього немає ні житла, ні родини, то держава має піклуватися про це.

Додатково до фінансової підтримки і соціальної адаптації, важливою є також психологічна і медична підтримка військових. До четвертого принципу відноситься реабілітація, лікування поранених, психологічна допомога для кожного військовослужбовця, який приймав участь у бойових діях, та підтримка членів родин військових.

Для того, щоб ці принципи (фінанси, економічна незалежність, житло та медичні послуги) були успішно впроваджені, потрібна координація на рівні Міністерства оборони та створення спеціальних служб, які б забезпечували всебічну допомогу ветеранам.

У зв'язку з цим виникає питання щодо впровадження п'ятого принципу, який буде поєднувати всі чотири вже існуючі принципи в конкретній структурі. Для цього необхідна активна участь громадських організацій, волонтерів та всіх зацікавлених сторін. Це допоможе налаштувати демобілізованих на допомогу іншим ветеранам. Такий підхід має бути частиною окремої державної програми, яка буде втілена на практиці. Всі державні інституції повинні активно працювати над тим, щоб після закінчення воєнних дій в країні запанували мир, стабільність та соціальна злагода.

Розглянемо найпоширеніші цільові програми.

Автоматизація послуг для ветеранів за допомогою системи "єВетеран" та електронного кабінету, яку запроваджує Міністерство у справах ветеранів, є важливим кроком у наданні якісніших послуг для цієї категорії громадян. Ці інноваційні рішення дозволять ветеранам отримувати доступ до корисної інформації щодо гарантій соціального захисту у зручній формі. Ця система дозволяє отримувати необхідну інформацію та реалізувати державні пільги без необхідності

особисто відвідувати такі установ і організацій. Застосування таких ресурсів поліпшить якість життя ветерана [27].

Дуже важливою є ініціатива з впровадження та Єдиного державного реєстру ветеранів. Завдяки цьому реєстру можна оцінити ефективність надання пільг та послуг, а також своєчасно вносити необхідні зміни до законодавства.

Наразі за відсутності єдиної інформаційної бази немає можливості відстежувати скільки ветеранів війни є зараз. Створення такого реєстру спростило б механізми надання пільг та позитивно вплинуло б на реформування системи державної підтримки ветеранів у відповідності до їх потреб. Ефективність використання такої системи була б пов’язана з формуванням бюджетних видатків. Єдиний державний реєстр ветеранів повинен бути не просто статистичним зведенням, а комплексним інструментом, який дозволяє не тільки обліковувати ветеранів, а й автоматизувати процес надання ветеранського статусу та інформувати про наявні пільги та гарантії. Створення єдиного реєстру дасть змогу раціонально планувати бюджетні витрати на ветеранів, забезпечуючи ефективне використання коштів та поступову трансформацію системи їхньої соціальної підтримки відповідно до сучасних потреб.

Колишні військовослужбовці потребують індивідуального підходу для забезпечення їхніх потреб. Однією з найбільш нагальних проблем демобілізованих військових є їхня професійна самореалізація в процесі соціальної адаптації. Для успішної адаптації до мирного життя ветерани потребують підтримки у працевлаштуванні, отриманні нової освіти або розвитку власного бізнесу.

В результаті проведених соціологічних досліджень виявилося, що більшість військових, які повернулися, з війни змінюють роботу, навіть незважаючи на те, що в цей особливий період за ними закріплено місце роботи.

Однією з причин небажання роботодавців наймати ветеранів є додаткові зобов’язання, передбачені законодавством для таких працівників, зокрема, право на

спеціальні відпустки та гарантії збереження робочого місця під час мобілізації та воєнного стану.

Допомога у працевлаштуванні, освіті, отримання нової спеціальності колишнім військовим — це важливі аспект реінтеграції ветеранів до мирного життя.

Довгий час соціальна допомога надавалася у формі грошових компенсацій, без додаткових заходів соціальної підтримки. Без соціальної підтримки опинилася родина ветерана війни. Єдине що у випадку загибелі військового, його родина отримала грошову компенсацію. Сьогодні державна підтримка повинна надаватися не тільки ветерану, а й членам його сім'ї. І держава прагне запровадити таку систему, де б допомога надавалася не тільки ветерану, а його родині [42].

Державна політика реалізується за трьома основними напрямами. Перший напрям — це допомога демобілізованим. Для надання якісних соціальних послуг ветеранам і їхнім родинам, держава проводить навчання соціальних працівників. які могли б якісно надавати комплекс соціальних послуг ветерану та його сім'ї. Другим важливим напрямом підтримки є соціальний супровід, який включає в себе комплекс заходів, спрямованих на вирішення актуальних проблем і потреб демобілізованих. Соціальний супровід включає в себе комплекс заходів, спрямованих на вирішення індивідуальних потреб кожного ветерана, починаючи від оцінки ситуації і закінчуючи наданням необхідних послуг. Для цього впроваджується система електронного документообігу, яка стане частиною Єдиної бази даних соціальної сфери. Мета цього — створити умови для надання послуг ветеранам, зменшити їх контакт з бюрократичною системою та допомогти у подоланні ризиків, які можуть виникнути після повернення зі служби. До послуг буде входити консультування клієнтів з питань оформлення необхідних документів та інформування про можливості отримання допомоги. Додатково буде можливість отримання психологічної допомоги військовим та членам їх сім'ї.

І третій напрямок діяльності — це сприяння ветеранам у пошуку роботи допомога у встановленні зв’язків з роботодавцями, залучення спільноти ветеранів для надання допомоги один одному.

І не менш важливою є соціальна політика щодо реабілітації тих військових, які отримали інвалідність в наслідок бойових дій. Для того, щоб допомогти ветеранам з інвалідністю швидше повернутися до мирного життя, держава співпрацює з міжнародними організаціями, які надають допомогу через закордонні установи [48].

А ще, держава планує запустити проект соціальної підтримки у медичних закладах. Де, соціальний працівник здійснював би комплекс заходів, спрямованих на соціальну адаптацію ветеранів: організація протезування, забезпечення технічними засобами реабілітації, психологічна підтримка як самого ветерана, так і його родини.

Цільові програми мають бути спрямовані на соціально-економічну реабілітацію ветеранів, а саме: сприяння їх працевлаштуванню та забезпечення економічної незалежності.

Досвід Міжнародного фонду соціальної адаптації у реалізації програм, подібних до «Норвегія-Україна», є значним і заслуговує на увагу. Такий проект існує тільки в Україні і отримує фінансування від Міністерства закордонних справ Королівства Норвегія. Реалізація цього проекту в Україні відбувається через університети та громадські організацій. Учасниками цього проекту є не тільки демобілізовані військові, а також члени їх сімей, рідні загиблих військових. Вони отримують психологічну, соціальну, правову допомогу, мають змогу пройти курси професійної перепідготовки [44].

Крім норвежців, перепідготовкою демобілізованих військовослужбовців, займалися НАТО і ОБСЄ. В 2000 році було впроваджена програма НАТО - Україна, яка займалася перепідготовкою та соціальною адаптацією військовослужбовців, яку, нажаль, закрили у 2020 році. Проект, який був спільно організований

оборонним відомством України та Організацією Безпеки та Співробітництва у Європі і мав назву «Допомога в соціальній адаптації звільненим військовослужбовцям Збройних Сил України» припинив існування у 2018 році. Ці проекти закрилися по причині відсутності державної підтримки України.

Дослідження проведені американськими вченими показують, що у військових, які перебувають у гарячих точках, одразу з'являються ознаки стресу, у деяких спостерігається зловживання алкоголем та наркотиками. У військових, які демобілізувалися у процесі адаптації можуть виникати думки про суїцид, які можуть завершитися суїцидальною дією. Особлива увага приділяється і жінкам-військовослужбовцям, у яких виникають труднощі в родині , які повинні вчитися жити певний час без одного з членів сім'ї або мають пережити його втрату. Для запобігання виникненню проблем, фахівець має надавати психологічну та соціальну підтримку військовому починаючи з моменту його мобілізації і продовжувати цю роботу після демобілізації, а також залучати до процесу реабілітації родину військового [18] .

Досвід Ізраїлю та США свідчить про те, що існують дієві моделі надання психологічної та соціальної допомоги ветеранам, які можуть бути адаптовані до українських реалій.

Існування держави Ізраїль з моменту проголошення незалежності супроводжується постійними військовими конфліктами. Військова служба в Ізраїлі є обов'язковою з 18 років для всіх громадян, незалежно від статі. Після того, як вони проходять обов'язкову військову службу , ізраїльтяни надають допомогу національній армії — проводять збір коштів та продовольства для забезпечення військових на передовій.

Ізраїльська модель реабілітації військових, яка була розроблена після війни з Ліваном у 1982 році, базується на принципі надання негайної допомоги постраждалим і доведена своєю ефективністю. Створювалися підрозділи для відновлення боєздатності бойових частин, де працювали соціальні працівники,

психіатри, психологи та інструктори зі спортивної та бойової підготовки. Усі члени команди обов'язково мали бойовий досвід, що забезпечувало надання допомоги за принципом «рівний-рівному» і підвищувало рівень довіри ветеранів [5, с.108].

Програми реабілітації для військовослужбовців США мають на меті забезпечити безперервну підтримку ветеранів, починаючи з моменту демобілізації і протягом усього їхнього подальшого життя. Уряд США переглянув свої підходи до реабілітації військових зробив після наслідків «в'єтнамського синдрому» (ПТСР), коли багато учасників війни у Кореї та В'єтнамі зіткнулися з серйозними психологічними та фізичними проблемами, які часто призводили до соціальної ізоляції та суїцидів. Для вирішення цих проблем було розроблено комплексні програми підтримки та реабілітації ветеранів. Ці програми включають як медичну допомогу, так і психологічну підтримку, націлені на зменшення симптомів ПТСР та інших розладів, які пов'язані з бойовими діями. Таким чином, уряди різних країн, враховуючи досвід попередніх конфліктів, впроваджують багатогранні підходи для підтримки своїх військових, що повертаються до цивільного життя.

У країнах НАТО, сформована «military social work» (військова соціальна робота), яка забезпечує комплексну підтримку військовослужбовців, ветеранів та їх родин. Соціальні працівники Збройних сил США займаються широким спектром послуг, включаючи психотерапію, кризове втручання, навчання і тренування, розробку програм профілактики та координацію медичної допомоги для військових і їхніх родин [19, с.41].

В Україні соціальна адаптація ветеранів, хоча й передбачає надання соціальних послуг, але часто обмежується матеріальною підтримкою, що недостатньо для повної реабілітації і створює труднощі у забезпеченні якісної підтримки.

Тож, формування моделі соціально-психологічної адаптації військових в Україні повинно проходити з урахуванням кращих світових практик. Вона має забезпечувати не тільки надання пільг та послуг, а зробити ветеранів активним

учасником суспільства. Необхідно створити таку систему, яка б стимулювала прояв самостійності та ініціативи у громадській діяльності, а також надавала б можливості для розвитку особистісних ресурсів та відновлення психічного здоров’я.

Підводячи підсумки розділу теоретичного огляду предмету нашого дослідження треба наголосити на важливості комплексного підходу до соціальної роботи з учасниками бойових дій, включаючи взаємодію між державними, недержавними організаціями та громадами для забезпечення ефективної підтримки військовослужбовців та їх родин.

Основні технології соціальної роботи з учасниками бойових дій щодо їх адаптації до мирного життя спрямовані на підтримку в кількох ключових напрямках: медичну, психологічну, професійну та соціально-психологічну реабілітацію. Ось кілька найбільш розповсюджених і ефективних підходів:

Медична реабілітація: включає фізичне відновлення після отриманих травм та інвалідності, надання медичних послуг через державні і приватні установи, а також протезування і технічні засоби реабілітації.

Психологічна підтримка та корекція: важливими інструментами є психотерапія (індивідуальна і групова), яка дозволяє впоратися з посттравматичними стресовими розладами (ПТСР), а також тренінги з розвитку комунікативних навичок, управління стресом і вирішення конфліктів. Розробка персоналізованих психологічних стратегій сприяє підтримці психічного здоров'я ветеранів.

Соціальне консультування та підтримка: це допомога у вирішенні житлових, економічних і правових питань, а також сприяння в отриманні соціальних пільг, психологічній підтримці родини військового, консультації з юридичних питань.

Професійна підготовка та перепідготовка: сприяння в отриманні нових професій, перепідготовка через курси, програми з працевлаштування, підтримка у

розвитку власного бізнесу. Важливо, щоб ветерани мали можливість знайти себе у цивільному житті через підвищення кваліфікації або освоєння нових професій.

Соціально-психологічні тренінги: включають тренінги для розвитку особистісних якостей, адаптації до нових умов життя, подолання стресових ситуацій, а також зміцнення взаємодії з іншими людьми.

Державна підтримка: надання фінансової допомоги, допомога в пошуку роботи через державні програми, житло для ветеранів, створення реєстрів для моніторингу потреб та послуг.

Для ефективної адаптації важлива інтеграція всіх цих напрямів у комплексну підтримку, що включає не тільки державні структури, але й громадські організації, які надають допомогу через програми з реабілітації та соціальної адаптації.

РОЗДІЛ 3
ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ ЩОДО АДАПТАЦІЇ ДО УМОВ МИРНОГО ЖИТТЯ

3.1. Аналіз ефективності розповсюджених технологій соціальної роботи з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя

Головними чинниками, які призводять до змін в поведінці людини є реадаптація та ресоціалізація. Ці зміни є невід'ємною частиною людського життя, оскільки соціальне середовище постійно змінюється, і людина має здатність до адаптації протягом усього життєвого циклу. Соціальна адаптація є важливою проблемою для всіх, хто повертається з військової служби, особливо для учасників бойових дій.

Чимало науковців описують методи та підходи соціальної роботи з військовослужбовцями, психологічної роботи з військовими і особливо подолання стресу, серед яких Л. Пельцман, Г. Сельє та інші. Специфіку посттравматичної реабілітації розглядали такі вчені, як О. Лазебна, Н. Дмитрієва, М. Друмова. В. Соболєв, Д. Кобзін досліджували професійну адаптацію працівників органів внутрішніх справ; вплив локальних військових конфліктів на психіку людини був предметом дослідження таких науковців, як А. Маклаков, В. Стасюк, С. Харченко і Є Шустов. Питання соціальної адаптації ветеранів бойових дій вивчалось такими дослідниками, як А Горбань, І. Корольова, І. Пінчук, В. Корольчук, В. Попов та В. Пономаренко. Психологічну реабілітацію інвалідів війни аналізували Н. Тарабрина, П. Іванов та О. Караяні. Н. Завацька ж розробляла теоретичні основи та практичні аспекти впровадження системної реадаптації особистості.

Через загострення бойових дій в Україні та суттєве зростання кількості ветеранів війни, тема соціальної адаптації буде актуальним поки останній військовий не повернеться з війни і ще багато років потому. Страшні наслідки того, що пережили ветерани можуть нагадувати про себе все їхнє життя. Для того, щоб вирішувати цю проблеми і надавати якісну соціальну та психологічну допомогу приймати участь у цьому повинні і органи державної влади, органи місцевого самоврядування, соціальні служби, волонтерські організації та суспільство загалом.

Досвід участі у бойових діях призводить до значних змін у світогляді ветеранів, що ускладнює їхню адаптацію до мирного життя. Часто у тих, хто повернувся з війни пропадає інтерес до цивільного життя, виникає бажання ізолюватися.

Багато воїнів повертається додому з інвалідністю, тому життя вдома за усталеними нормами можуть виявитися для нього незрозумілими. Все, що раніше сприймалося нормально, тепер сприймається в іншому світі і має інший сенс. Деякі ветерани відмовляють від допомоги соціальних працівників, психологів, юристів, тому що вважають це ознакою слабкості, сподіваючись, що час все вилікує. В наслідок цього військовий накопичує переживання у собі, що веде до психологічних і фізичних наслідків. А ще, соціальної допомоги можуть потребувати і родичі ветеранів, які перебувають у стані нервової напруги.

Головною метою соціальної роботи є відновлення фізичних і психологічних сил військовослужбовців, корегування їх особистісних установок, навчання комунікувати з суспільством. Соціальна робота здійснюється не тільки серед військових, але й в суспільстві серед цивільних.

Для забезпечення ефективної роботи соціального працівника він повинен контактувати з різними службами, державними та недержавними установами, закладами освіти.

Соціальна робота з військовослужбовцями та їх родинами здійснюється за допомогою наступних методів:

1. Організаційні методи — методи, які використовуються для організаційних завдань (організаційно-розпорядчі; організаційно-координаційні; організаційно-інструктивні; організаційно-технічні та ін.). Такі методи допомагають організувати допомогу військовим та надавати інформацію про повноваження і обов’язки органів управління, соціальних служб.

2. Педагогічні методи підтримують процес соціалізації особистості, тим самим допомагаючи їй успішно інтегруватися в суспільство. Ці методи поділяються на три основні групи: формування свідомості особистості (переконань, суджень, оцінок), організацію навчально-виховної діяльності (завдання, вправи, доручення) та стимулювання особистості до активних дій (заохочення, оцінка). Зазначені методи дозволяють формувати світогляд, поведінку та діяльність людини, забезпечуючи її успішну соціальну адаптацію.

3. Соціально-психологічні методи — це інструменти, за допомогою яких ми встановлюємо і підтримуємо ефективну взаємодію з людьми, що потребують соціальної допомоги. Спостереження та експеримент є ключовими методами, що застосовуються в психологічних дослідженнях. Спостереження вимагає від дослідника високого рівня уважності та об'єктивності, тоді як експеримент дозволяє отримати більш точні та контрольовані дані.

Виділяють наступні види експерименту: лабораторний, природний і формуючий експеримент.

Проведення лабораторного експерименту відбувається в спеціально обладнаному приміщенні, що забезпечує високу точність і достовірність отриманих даних. Незважаючи на високий рівень контролю в лабораторних умовах, штучність такого середовища може призвести до того, що поведінка учасників експерименту відрізнятиметься від їхньої поведінки в природних умовах, що може знизити достовірність отриманих результатів.

Природний експеримент передбачає спостереження за людьми в реальних життєвих ситуаціях з метою перевірки гіпотез про причини та наслідки їхньої поведінки.

Формуючий експеримент дозволяє поєднувати методи дослідження і методи впливу, що дає змогу змінювати та формувати психічні процеси, особистісні якості та поведінкові реакції і одночасно підтверджувати наукові гіпотези. Ці методичні підходи дозволяють ідентифікувати психологічні відхилення у військовослужбовців та членів їхніх родин, підвищити їхню самосвідомість щодо існуючих проблем та сприяти розв'язанню як внутрішніх, так і міжособистісних конфліктів.

4.Соціально- економічні методи — це сукупність прийомів, за допомогою яких здійснюються дії, які ведуть до визначення соціальних потреб і визначення шляхів задоволення цих потреб.

Для ефективної роботи з сім'ями військових необхідно виокремити особливі функції та напрямки соціальної діяльності, які відповідають їхнім потребам .

Діагностична функція лежить в основі соціального прогнозування, дозволяючи оцінити поточну ситуацію та передбачити її розвиток. Соціальна діагностика спрямована на всебічне дослідження соціально-побутових умов життя військових сімей, включаючи оцінку задоволення їхніх потреб, рівня розвитку інфраструктури та якості взаємодії з місцевим середовищем

Обслуговуюча функція — створення сучасної інфраструктури для задоволення потреб громадян.

Адаптаційна функція — відповідає за сферу соціальної адаптації сімей військових.

Превентивна, профілактична та корекційна функція — формують основу соціальної роботи, спрямованої на підтримку сімей військовослужбовців та покращення їхнього психологічного клімату.

Реабілітаційна функція — спрямована на відновлення психологічного здоров'я військовослужбовців та їхніх сімей, які зазнали травматичних подій під час військової служби.

Анімаційна функція — спрямована на розвиток соціально-культурної сфери, що включає в себе не тільки організацію дозвілля, але й створення умов для всебічного розвитку особистості кожного члена родини військовослужбовця.

Освітня функція — забезпечення безперервної освіти та професійного розвитку військовослужбовців, які звільняються зі служби, з метою їхньої успішної соціалізації та працевлаштування.

Прогностична функція — сприяє прогнозуванню перспективи розвитку та задоволення потреб військових та їх родин.

Функція забезпечення сприятливих соціально-екологічних умов — передбачає комплекс заходів, що спрямовані на покращення умов праці та побуту військовослужбовців, а також надання необхідної соціальної підтримки їхнім родинам для повноцінного життя.

Функція розвитку соціальних комунікацій — ліквідація конфліктів, напруги, наприклад, в закритих військових містечках, в яких не має доступу до розширених контактів.

Функція соціальної освіти, що формує сферу соціальної освіти і проявляється в семінарах, конференціях соціальних фахівців, які працюють з військовими та їх родинами [14].

Основними напрямами соціальної діяльності є проблеми, які виникли в конкретній родині військового. Тому робота соціального працівника спрямована на всебічну підтримку людей, включаючи допомогу у вирішенні соціальних проблем, забезпечення їхніх потреб, сприяння адаптації до нових умов життя та профілактику соціальних ризиків.

Таким чином, соціальна роботи повинна забезпечувати задоволення різних потреб військових та їх сімей.

Важливою проблемою для ветеранів війни, та осіб, що зазнали травм в бойових діях є реабілітація. На проведення реабілітації впливають психотравмуючий фактор бойових дій, бойовий стрес, різного роду поранення та травми, що накладає негативні наслідки. З одного боку стрес може виступати додатковим стимулом, який допомагає ефективніше виконувати прості завдання в різних ситуаціях. А з іншого боку, після повернення з зони бойових дій, стрес має дуже негативні наслідки для організму. Особи, які зазнали фізичних травм мають проходити довгу реабілітацію, щоб пристосуватися до нових умов життя.

Після узагальнення спеціальних досліджень з питань реабілітації , виявилося, що недостатньо уваги приділялося питанням фізичної реабілітації військових та побудові нових програм, які б включали сучасні засоби і методи спеціальних фізичних вправ залежно від травми.

В Україні налічується близько мільйона учасників бойових дій та кількість поранених військових, які отримали як фізичні так і психологічні травми і потребує реабілітації тільки зростає. Інформація про кількість поранених військовослужбовців наразі закрита, але такі джерела як New York Times заявляють про 100000 — 120000 поранених військових. Кожен поранений військовослужбовець отримує медичну допомогу і направляться до медичного закладу, але цього замало. Тому що для того, щоб повернутися цивільних умов життя потрібна фізична і психологічна реабілітація [25, с.24].

Реабілітація в перекладі з латинської мови перекладається, як відновлення чи сприяння користі для чогось.

За науковим трактуванням Всесвітньої організації охорони здоров’я медична реабілітація — це сукупність заходів, орієнтованих на повне відновлення фізичних, психічних і соціальних функцій людини після захворювання або травми, з метою її повної інтеграції в суспільство [30].

Тож, реабілітація означає процес впливу комплексу факторів та чинників, метою якого є відновлення функцій або реалізація життєвого потенціалу людини.

Розрізняють такі види реабілітації:

— Медичну, яка заснована на лікувальних заходах. Це проведення лікувально-профілактичних заходів, які спрямовані на відновлення здоров'я військовослужбовця до необхідного або можливого стану працездатності за допомогою медичного, хірургічного, імунологічного, фізіотерапевтичного, психологічного, фізичного і психофізіологічного впливу на організм або його функціональні системи;

— фізичну, яка передбачає відновлення рухливості та працездатності шляхом фізичних навантажень на організм;

— соціальну — це розвиток основних навичок для самообслуговування;

— професійну, що передбачає забезпечення трудовою діяльністю [52].

Український уряд разом з міжнародними партнерами намагається впроваджувати різні реабілітаційні програми. Сприяє всебічному відновленню: забезпечує реабілітацію в зарубіжних кініках та залучає ветеранів до міжнародних спортивних змагань. Західні партнери направляють до нас досвідчених психологів, терапевтів та фахівців з протезування. Завдяки зусиллям волонтерів та міжнародних організацій створюються нові медичні заклади для реабілітації військових та збираються кошти на їхнє функціонування.

Більше половини ветеранів бойових дій страждають від посттравматичного стресу, який є наслідком участі у бойових діях. Військові, які повертаються з війни мають почуватися захищеними в системі реабілітації та отримувати всебічну підтримку в рамках відновлюваних заходів.

Людина важко витримує надмірний стрес від бойових дій, і негативні наслідки цього можуть проявлятися навіть через роки. Тому, неякісна та несвоєчасна реабілітація може призводити до рецидивів та посилення посттравматичних симптомів.

Держава повинна як найшвидше створити ефективну систему реабілітації, розвивати інфраструктуру, залучати фахівців, таких як психотерапевти та реабілітологи.

На сьогодні питання реабілітації та збереження працездатності військових є надзвичайно важливим завданням для держави. Поряд з фізичною реабілітацією повинна йти і психологічна, якій нажаль приділяється менше уваги. Якщо психологічна допомога виявиться не кваліфікованою або не своєчасною це може мати негативні наслідки, як для військовослужбовців, так і для суспільства в цілому. Також, важливою проблемою є брак лікувальних установ для лікування та проходження реабілітації військових. Сучасність потребує відкриття сучасних реабілітаційних центрів, які зможуть швидко та якісно надавати послуги.

Фізична реабілітація може тривати від одного до шести місяців, а то і більше. Сам своєчасна реабілітація стане перешкодою для погіршення здоров'я і допоможе уникнути інвалідності. Реабілітаційні заходи повинні проходити одночасно з лікуванням, тому при більшості шпиталів розміщенні реабілітаційні центри.

Завдяки підтримці міжнародних партнерів, реабілітаційний процес ветеранів вийшов на новий рівень. Ігри Нескорених (Invictus Games) [16], як один із напрямків реабілітації, стали доступними для кожного захисника України, який зазнав поранень або хвороб під час бойових дій. Ці змагання не лише сприяють фізичному відновленню, а й надають ветеранам можливість відчути себе частиною великої спільноти та довести, що навіть після травм вони здатні на великі досягнення. Ігри нескорених — це міжнародні спортивні змагання засновані Принцом Гаррі, герцогом Сассекським в 2014 року в у Лондоні, які проводяться серед поранених військових або ветеранів війни. Ці ігри були започатковані для того аби сприяти відновленню ветеранів, їх реабілітації, повернення до нормально життя через спорт, щоб показати ветеранам, що життя через інвалідність не закінчується. Участь у змаганнях допомагає ветеранам отримувати фізичну , психологічну реабілітацію,

можливість завести нових друзів, отримати нові життєві цілі, а подекуди і знайти сенс життя.

Існує декілька шляхів для покращення стану реабілітації. Для успішного впровадження інновацій потрібно використовувати новітні методи та техніки реабілітації, такі як віртуальна реальність та робототехніка. Такі методи можуть покращити результати реабілітаційного процесу. Для забезпечення комплексного підходу до реабілітаційного процесу залучають різних спеціалістів, таких як психологи, соціальні працівники, фізіотерапевти, логопеди.

Не потрібно забувати і про розвиток соціальної підтримки: надавати людям, які проходять реабілітацію фінансову підтримку, допомогу в пошуку житла та у працевлаштуванні.

Поширення інформації про важливість реабілітації та потреби людей з обмеженими можливостями може зробити вагомий внесок у покращення стану реабілітації.

Також, важливим є забезпечення фізичної доступності до реабілітаційних послуг допоможе досягти рівності для всіх людей, незалежно від місця проживання та соціального статусу.

Ці шляхи можна використовувати як окремо, так і комплексно для того, щоб покращити стан реабілітації в сьогоднішніх умовах, забезпечити ефективну допомогу та реабілітацію всім, хто її потребує.

Наразі, в умовах війни важливою є саме фізична реабілітація для людей, які отримали травми, вона допомагає повернутися їм до повноцінного життя і бути соціально активними.

Реабілітація — це комплексна проблема, яка потребує системного підходу на державному рівні. На сьогоднішній день реабілітації потребують тисячі військовослужбовців, які отримують її як в Україні так і за кордоном, але не завжди вона є на високому рівні. Проблемами є інфраструктура та недостатня кількість спеціалістів.

Розглянемо новітні методи реабілітації військових.

В Україні з’явилося таке направлення як ігрова реабілітація. Це новий метод, який полягає у використанні спеціально розроблених комп’ютерних ігор та симуляторів віртуальної реальності для того, щоб відновлювати рухові та когнітивні функції.

Наприклад, існують кабінети ігрової реабілітації Irex, розроблені за канадською методикою. Процес реабілітації тут побудований на основі ігор, таких як футбол та волейбол. Завдяки імітації рухів у віртуальній спортивній грі, пацієнт тренує свою пам'ять про рухи і відновлює функції кінцівок Занурення в ігровий процес відволікає від больових відчуттів, дозволяючи пацієнту зосередитися на виконанні рухів, що сприяють розробці суглобів [48].

Не менш важливою за фізичну реабілітацію є психологічна реабілітація. Повернувшись з війни, тисячі військових стикаються з глибокими психологічними ранами, що виявляються у постійних страхах, безсонні та неможливості повернутися до звичного життя.

На сьогоднішній день в Україні військові можуть отримувати психологічну допомогу або в шпиталях, або через направлення сімейного лікаря. Зараз держава активно працює над створенням переліку фахівців, готових надати психологічну допомогу. Волонтери-психологи створюють онлайн-простори, де люди можуть вільно обговорювати свої проблеми та отримувати кваліфіковану допомогу без необхідності розкривати свою особистість.

Дружня реабілітація — це вид психологічної та соціальної адаптація ветеранів війни, яка полягає у спілкуванні та взаємодопомозі людей зі схожим досвідом, які пройшли війну. Такі центри дружньої реабілітації відкриваються на базі лікарень і відбуваються у форматі зустрічей ветеранських спільнот, груп підтримки. На таких зустрічах ветерани можуть поділитися своїми переживаннями, отримати пораду і допомогу, знайти нових друзів та однодумців. Також, такі групи однодумців можна знайти і онлайн — в соцмережах.

Родинна реабілітація. Оскільки війна та її наслідки стають серйозним випробування для багатьох родин, то ця реабілітація буде спрямована на зміцнення сімейних стосунків ветеранів. Такі програми реабілітації включають психологічні консультації, тренінги по вирішенню конфліктів, проведення спільного дозвілля. Це допомагає подружжю та дітям ветеранів краще розуміти один одного, виражати свої почуття, шукати компроміси.

Наразі для рідних військових, які повернулися з фронту, організовано спеціальні групи підтримки, де досвідчені психологи надають практичні рекомендації щодо психологічної реабілітації та допомагають розпізнати ознаки, що потребують звернення до лікаря.

Анімалотерапія або енімал реабілітація — це метод покращення психічного та фізичного здоров’я за допомогою тварин. Найчастіше в такій реабілітації використовуються собаки. Треновані собаки здатні допомогти ветеранам зменшити тривожність, подолати депресію та агресію, розвинути емпатію та комунікативні навички. Є різні варіанти лікування. Собаки можуть проживати разом з ветераном у його будинку. Програма реабілітації, яка включає спільні прогулянки та ігри, розрахована приблизно на рік.

Окрім собак, в реабілітації можуть використовуватись коні та бджоли. Верхова їзда та сон над бджолиним вуликом — це незвичайні, але ефективні методи реабілітації, які допомагають ветеранам відновити психологічний баланс і забути про жахи війни.

Соціальна реабілітація. Військовому потрібно думати не тільки про оформлення документів, пошук житла та роботи, а ще й як навчитися жити в суспільстві тих, хто не воював.

Розробляється багато програм підтримки військових, щоб допомогти їм повернути до цивільного життя. Відкрито безліч груп і центрів соціальної підтримки.

Такі програми допомагають розвинути нові професійні навички, адаптуватися в колективі, відновлювати комунікацію.

Освітня реабілітація. З перебуванням на війні військовий втрачає свої бізнес-контакти, професійні навички. Крім того, травми вносять корективи в його професійне життя, обмежуючи вибір.

Для військових, щоб будувати нову кар'єру, потрібно оволодіти новими вміннями та навичками. Завдяки ініціативі Міністерства у справах ветеранів, військові тепер можуть здобути нову спеціальність у понад 30 вищих навчальних закладах, які долучилися до цієї програми. Ще є багато онлайн курсів і програм, які українці можуть отримати безкоштовно.

Бізнес реабілітація. Це допомога ветеранам у відкритті власної справи. Така реабілітація включає навчання основам підприємства, фінансову та юридичну підтримку, менторство досвідчених бізнесменів. Також держава надає гранти на розвиток бізнесу. Наприклад, Український ветеранський фонд запустив ініціативу #Варто, яка передбачає надання грантів на розвиток бізнесу для ветеранів та членів їхніх сімей. Щоб отримати фінансування необхідно подати заявку та пройти конкурсний відбір.

Україна має розвинуту систему реабілітації військових, яка включає як державні, так і громадські ініціативи. Але, ця система потребує постійного вдосконалення, впровадження нових методик, розширення матеріальної бази. Кожен ветеран заслуговує на якісну та доступну допомогу.

На сьогодні в Україні існують спеціальні фонди та центри реабілітації, які допомагають військовим.

Одним з таких фондів є фонд ментального здоров'я Sincere Heart. Місією цього фонду є відновлення ментального і психічного здоров'я українців, які постраждали від воєнних дій. Фонд реалізує проект "Герої", спрямований на соціальну та психологічну реабілітацію ветеранів, допомагаючи їм повернутися до повноцінного життя

Соціальна та психологічна реабілітація є критично важливою для понад трьох мільйонів українців, які зазнали травматичних подій під час війни. Ця допомога необхідна для того, щоб люди могли успішно повернутися до мирного життя та відновити свої соціальні зв’язки.

Програма передбачає надання високоспеціалізованої психотерапевтичної допомоги, що дозволяє ефективно подолати наслідки психотравматичних переживань завдяки застосуванню таких методів, як когнітивно-поведінкова терапія та EMDR.

Завдяки програмі учасники отримають можливість не тільки опрацювати травматичні переживання, але й розвинути навички самодопомоги, які будуть корисними в повсякденному житті. Програма включає в себе індивідуальну психотерапію, групові заняття, психоосвітні модулі та практичні вправи, спрямовані на розвиток стійкості до стресу та підвищення якості життя.

Програма реалізується командою висококваліфікованих спеціалістів, що включає психотерапевтів, реабілітологів, неврологів, психіатрів та інших фахівців, які мають досвід роботи з травматичними переживаннями.

Програма "Герої" — це комплексна ініціатива, орієнтована на забезпечення всебічної підтримки ветеранів, яка включає психологічну реабілітацію, соціальну адаптацію, зміцнення сімейних зв’язків та сприяння особистісному зростанню. Мета програми — допомогти ветеранам повернутися до повноцінного життя та успішно інтегруватися в суспільство [41].

За допомогою психотерапевтичних, фізіотерапевтичних та арт-терапевтичних методів, а також залучення природних ресурсів, програма допомагає учасникам відновити емоційний баланс, розвинути ресурси для подолання стресу та зміцнити соціальні зв’язки. Це дозволяє запобігти розвитку різних психологічних проблем та соціальних дисфункцій, таких як суїцидальна поведінка та насильство.

Протягом першого тижня 21-денної програми учасники проходять інтенсивну реабілітацію, яка включає індивідуальну та групову психотерапію, фізичні вправи,

які направлені на відновлення рухових функцій, різноманітні тілесні практики, такі як йога та масаж, а також природні терапії, що передбачають перебування на свіжому повітрі та взаємодію з природою. На цього етапі відбувається розвантаження нервової системи, нормалізація сну, відновлення енергетичного балансу та формування здорових звичок.

Другий тиждень програми поєднує в собі індивідуальну психологічну роботу з груповими заходами, що сприяють соціальній адаптації. Учасники не лише займаються арт-терапією та відвідують культурні заходи, але й мають можливість спілкуватися з однодумцями, ділитися своїм досвідом та отримувати підтримку.

Третій тиждень програми спрямований на розвиток соціальних навичок та формування нових соціальних зв'язків. Учасники беруть участь у різноманітних групових активностях, що дозволяє їм відпрацювати навички комунікації, співпраці та взаємодопомоги. Сімейна терапія допомагає відновити стосунки з близькими та знайти підтримку в колі сім'ї.

Програма Герої працює вже з 2016 року і допомогла вже багатьом українцям.

Одним з великих і сучасних центрів реабілітації є центр Superhumens. Цей центр безкоштовно надає послуги із протезування, реабілітації, реконструктивної хірургії, відновлення слуху та психологічної підтримки.

Є в Україні мережа реабілітаційних центрів Recovery. Перевагою таких центрів є те, що вони розташовані на базі медичних установ. Пацієнт отримує реабілітацію на місці в лікарні. Це дуже важливо , коли людина може отримати допомогу від початку, що дає змогу вдало завершити реабілітацію.

В середині липня в Запоріжжі розпочав свою роботу реабілітаційний проект для ветеранів війни та військовослужбовців «Вільні хвилі». Цей проект був реалізований за підтримки Метінвесту та Запоріжсталі, автором такої методики є запорізький спортсмен та громадський діяч Денис Селантьєв.

Метою програми є нормалізація стану здоров’я, психологічна та фізична реабілітація військовослужбовців через заняття плаванням. Заняття для військових будуть безкоштовними. Планується розширити цей проект і на Кривий Ріг.

Слід виокремити основні види державної соціальної підтримки, що стосується працевлаштування.

З 2022 року на порталі Дія запущено програму єРобота, яка дозволяє отримати державний грант для започаткування чи розвитку існуючого бізнесу. Однією з обов'язкових умов для отримання грантових коштів є створення робочих місць. Програма передбачає фінансову підтримку учасників в межах від 50 до 250 тисяч гривень [28].

В 2023 році до програми додали три напрями для ветеранів , членів їх сімей та для людей, які отримали інвалідність внаслідок війни. Вона передбачає надання грантів надання грантів у розмірах 250 тисяч, 500 тисяч та 1 мільйон гривень. Учасники бойових дій та особи з інвалідністю внаслідок війни можуть отримати грант до 250 тисяч гривень на реалізацію власних бізнес-ідей. Однак, для отримання такої підтримки необхідно зобов’язатися створити щонайменше одне робоче місце. Члени сімей ветеранів можуть отримати до 500 тисяч гривень, але за умови створення двох робочих місць, а самі ветерани можуть отримати до 1 мільйона гривень за умови підприємницької діяльності протягом щонайменше трьох років. Обов’язковим є створення чотирьох робочих місць, серед яких два ветерани або люди, які отримали інвалідність внаслідок війни [13].

Також, для проведення професійного навчання ветеранів війни будуть залучені заклади професійної (професійно-технічної) освіти Державної служби зайнятості. Необхідний порядок затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 984 від 15.09.2023 року. Термін навчання до 6 місяців. Можна навчатися як очно, так і дистанційно. Кошти на навчання виділяються з бюджету спеціального Фонду професійного навчання, який призначений для фінансування освітніх програм [43].

Із жовтня 2023 року ветерани та люди з інвалідністю внаслідок війни в спеціальних центрах профтехосвіти Державної служби зайнятості безкоштовно можуть пройти професійну підготовку, перепідготовку або підвищення кваліфікації. На сьогодні в структурі служби повноцінно діють 8 таких центрів (Полтавський, Дніпропетровський, Одеський, Харківський, Сумський, Львівський, Рівненський та Івано-Франківський). На вибір представлено 95 професій і 365 освітніх програм.

У 2023 році були внесені зміни до порядку видачі ваучерів, що дало ветеранам шанс безкоштовно отримати ваучер для навчання. Завдяки цьому ваучеру вони можуть здобути освіту за однією з 124 професій та спеціальностей.

На сьогодні існують компенсаційні програми для роботодавців, які працевлаштовують ветеранів війни. Вони можуть отримати компенсацію до 50% від фактичних витрат на заробітну плату працівника, але не більше мінімальної заробітної плати.

Відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту», особи з інвалідністю внаслідок війни мають переважне право на працевлаштування за спеціальністю, яка відповідає їхній підготовці та стану здоров’я. А при скороченні штату працівники з інвалідністю мають пріоритетне право на збереження робочого місця.

Тож, на сьогоднішній день держава має спеціальні програми та ресурси для проходження успішної реабілітації військовослужбовцями. Дає можливість реалізуватися в професійному плані. Створюються програми для того, щоб військовий відчував себе повноцінним членом суспільства після повернення до цивільного життя.

В Україні працює декілька великих реабілітаційних центрів, у яких застосовується комплексний підхід та кращі сучасні технології для відновлення військових. Та, нажаль, ці центри не в змозі впоратися з напливом поранених, що повертаються з війни.

Для забезпечення швидкого та ефективного відновлення військових після поранень та травм, отриманих на фронті, Міністерство у справах ветеранів та Міністерство охорони здоров’я повинні спільно працювати над розширенням мережі спеціалізованих реабілітаційних центрів, оснащенням їх сучасним обладнанням та залученням висококваліфікованих фахівців.

Існують шляхи розширення мережі реабілітаційних закладів:

1. Створення нових реабілітаційних відділень на базі вже діючих лікарень і клінік. Наприклад, центр «Благодар» у Славутичі розширив спектр послуг, надаючи тепер реабілітаційну допомогу військовим. В цьому центрі немає стаціонару, однак, туди можуть звертатися військовослужбовці, які живуть неподалік або проходять військову службу у місті Славутич.

А Львівський реабілітаційний центр «Галичина» змінив свій профіль з надання допомоги переселенцям на реабілітацію військових після початку повномасштабного вторгнення.

Міністерство охорони здоров'я проводить масштабну реформу, спрямовану на розширення доступу до реабілітаційних послуг. Передбачається, що кожна лікарня, яка надає широкий спектр медичних послуг, буде оснащена сучасним реабілітаційним відділенням. Такий підхід дозволить пацієнтам отримувати необхідну допомогу безпосередньо після гострого періоду захворювання, що значно покращить результати лікування.

2. Формування мережі взаємодіючих закладів у громадах.

Для ефективної реабілітації військових необхідно створити мережу спеціалізованих центрів, які б надавали повний комплекс послуг, включаючи фізичну, психологічну та соціальну реабілітацію. Сьогоднішні центри, такі як «Благодар» у Славутичі, хоча й надають важливі послуги, не можуть повністю задовольнити потреби військових, оскільки їхній спектр обмежений. Нова система має забезпечити комплексне відновлення всіх функцій організму та психологічного

стану військових. Психологічну допомогу військові можуть отримувати в іншому закладі Славутича — соціально-психологічному центрі.

Психологи з цього центру виїжджають до психоневрологічної лікарні у Чернігові, де проводять тренінги для військових.

Приватні клініки та центри долучаються до реабілітації військових, надаючи свої послуги безкоштовно. Однак, не всі знають про це. Аби ветерани могли швидко та легко знайти найближчий заклад, який надає безкоштовну реабілітацію, необхідно об'єднати всю відповідну інформацію в єдину базу даних. Цей крок дозволить уникнути тривалих пошуків і забезпечить рівний доступ до якісних реабілітаційних послуг для всіх військових. Національна служба здоров’я України вже розпочала роботу над створенням такого ресурсу, і незабаром ветерани зможуть скористатися зручними онлайн-інструментами для пошуку необхідної інформації [51].

Фінансування.

Одна з основних проблем, з якими стикаються маленькі реабілітаційні центри та медичні заклади, що надають послуги військовим, є недостатнє фінансування. Брак коштів обмежує їхні можливості щодо закупівлі необхідного обладнання, оплати роботи кваліфікованого персоналу та розробки нових реабілітаційних програм. Це негативно впливає на якість послуг, які можуть отримати військові.

Наприклад, все той же центр «Благодар» не має коштів на те, щоб обладнати пандуси для людей на колісних кріслах. Ще й бракує коштів, щоб утримувати фахових спеціалістів.

Незважаючи на фінансування, яке надається Національною службою здоров’я, багато закладів стикаються з гострим дефіцитом коштів. Це змушує їхню адміністрацію звертатися до місцевих органів влади з проханням про додаткове фінансування для вирішення нагальних проблем, таких як закупівля обладнання, оплата комунальних послуг та заробітної плати персоналу.

Доказові практики.

Однією з проблем, з якою стикаються військові, які проходять реабілітацію в невеликих центрах, є використання недоведених наукою методів лікування. Наприклад, застосування теорії «п'яти стадій прийняття горя» як універсального підходу до психологічної реабілітації є спрощенням, оскільки кожна людина переживає травму по-своєму. Для забезпечення ефективної реабілітації необхідно розробити та впровадити стандартизовані протоколи лікування, засновані на наукових доказах. Міністерство охорони здоров'я має взяти на себе ініціативу в цьому питанні та забезпечити, щоб всі заклади, які надають послуги з реабілітації військових, дотримувалися цих протоколів.

Навчання фахівців.

Щоб покращити якість реабілітаційних послуг в Україні, необхідно створити систему постійного навчання фахівців. Досвідчені реабілітаційні центри повинні стати своєрідними університетами, де фахівці з менших закладів зможуть підвищити свою кваліфікацію. Держава має фінансувати такі навчальні програми та заохочувати заклади вищої освіти до підготовки висококваліфікованих кадрів у сфері надання реабілітаційних послуг. Це дасть змогу отримати якісну реабілітацію всім, хто їх потребує.

Лікування та дозвілля.

У реабілітаційних центрах застосовують сучасні методи лікування, підтверджені науковими дослідженнями.

1. Психологічна терапія включає когнітивно-поведінкову терапію (КПТ), когнітивно-процесуальну терапію (КПТП), пролонговану експозицію, десенсибілізацію та опрацювання травми рухами очей (EMDR), наративно-експозиційну терапію, інтерперсональну терапію та тілесно-орієнтовану терапію.
2. Фізична терапія: масаж, механотерапія, ерготерапія, фізичні вправи.

Процес реабілітації може бути значно посилений за рахунок включення таких інноваційних методів, як нейрофідбек, біосугестивна терапія, майндфулнес,

програма когнітивних тренувань CogSMART та віртуальна реальність. Наукові дослідження підтверджують ефективність цих методів у досягненні стійких позитивних змін у різних сферах життя пацієнтів.

Крім медичної реабілітації, важливу роль у відновленні ветеранів відіграють різноманітні рекреаційні заходи. Екскурсії, заняття спортом, настільні ігри, прогулянки на свіжому повітрі та терапія з тваринами допомагають ветеранам відновити психологічний баланс, зменшити стрес, покращити соціальну адаптацію та підвищити якість життя.

Психологічне просвітництво.

Багато військових, які повертаються з війни, бояться звертатися за допомогою до психологів та психіатрів, що негативно впливає на реабілітаційний процес.

Деякі ветерани не хочуть звертатися до цивільних психологів, так як вважають, що вони не зможуть їх зрозуміти. Однак, досвід показує, що цивільні психологи, які спеціалізуються на роботі з травматичними переживаннями, можуть бути не менш ефективними, а іноді й більш результативними у наданні психологічної допомоги військовим. Їхній професійний досвід, широкий спектр психотерапевтичних методів дозволяють їм створити більш довірливі та ефективні терапевтичні відносини з військовими.

Для успішної реабілітації військових необхідно проводити систематичну просвітницьку роботу, спрямовану на подолання стереотипів щодо психологічної допомоги. Важливо пояснити військовим, що звернення до психолога чи психіатра є ознакою сили, а не слабкості, і може значно покращити їхнє психологічне здоров'я та якість життя. Також, треба вдосконалювати навички комунікації з боку медичної системи. Треба впроваджувати програму постійного навчання медичних працівників, зокрема, навчити вислуховувати, співпереживати та надавати емоційну підтримку.

Повернення в суспільство.

Одним з найважливіших етапів реабілітації військових є їхнє успішне повернення до мирного життя та інтеграція в суспільство. Наприклад, найкращу соціалізацію військових можна побачити в реабілітаційному центрі в Славутичі, де ветеранів разом з родинами запрошують на неформальні заходи, які влаштовує центр.

Успішна реабілітація військових залежить не лише від зусиль самих ветеранів, а й від готовності суспільства їх прийняти. Для створення сприятливого середовища для повернення ветеранів до мирного життя необхідно проводити інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення обізнаності населення щодо особливостей психологічної травми, потреб ветеранів та правил спілкування з ними. Це допоможе запобігти повторному травмуванню ветеранів та сприяти їхній успішній соціальній адаптації [29].

Можна починати з родин військових, щоб вони знали як спілкуватися з рідними, які повернулися з війни або з полону. Такі тренінги мають відбуватися у кожній громаді.

Також, необхідно залучати до навчання представників різних сфер, з якими військові будуть взаємодіяти після повернення: роботодавців, колег, працівників державних та приватних установ. Тому що, вони повинні розуміти, як контактувати з військовими, щоб їх не образити і вміти допомогти, наприклад при панічній атаці.

Є такі приватні компанії розуміють важливість підтримки військових і залучають своїх HR-спеціалістів для взаємодії з військовими та їхніми родинами вже на етапі служби, надаючи їм інформацію про можливості працевлаштування після демобілізації. Ці люди в подальшому допомагають ветеранам влитися в колектив. Такі практики треба застосовувати і у державній сфері .

Отож, на сьогоднішній день держава має спеціальні програми та ресурси для проходження успішної реабілітації учасників бойових дій. Дає можливість реалізуватися в професійному плані. Створюються програми для того, щоб військовий відчував себе повноцінним членом суспільства після повернення до

цивільного життя. Відкриваються сучасні реабілітаційні центри, де військові можуть отримати якісну допомогу .

3.2.Напрями оптимізації соціальної роботи з адаптації учасників бойових дій до мирного життя в Україні

Більше мільйона осіб, з числа військових які повертаються до мирного життя, потребують соціальної адаптації. Допомога в адаптації повинна проходити на всіх рівнях — державному, громадському, міжособистісному. Це допоможе зменшити напруженість в суспільстві і дасть змогу військовому вести нормальне життя.

Було проведено дослідження серед демобілізованих військовослужбовців з метою виявлення ефективності запропонованих послуг, які сприяють більш скорішій та ефективній адаптації.

В досліджені приймало участь 100 осіб діючих та колишніх військовослужбовців, серед яких 10 жінок. Дослідження проходило методом онлайн опитування з урахуванням всіх аспектів теперішнього часу. Для опитування використовувалася гугл форма, в якій була створена анкета. Доступ до цієї анкети учасники отримували за посиланням-запрошенням. Респондентам пропонувалися питання, які стосувалися проходження соціальної адаптації в теперішніх умовах війни в Україні.

Вікова категорія коливалася від 32 до 45 років.

Тож, на питання про те, з якими проблемами стикнулися військові після повернення зі служби відповіли:

68% — стан фізичного здоров’я;

15% — психологічні проблеми;

55% — пошук роботи та можливість змінити професію;

25% — труднощі в отриманні інформації про пільги та послуги;

25% — неприйняття суспільством;

70% — проблеми у відносинах з рідними.

Відповіді на питання чи відчували ви складнощі при поверненні до мирного життя майже 80% відповіли так, а 20% — ні.

Серед основних проблем респондентів найбільше відсотків набрало:

60% — пошук роботи та можливість змінити професію;

75% — труднощі в отриманні інформації про пільги та послуги;

85% — труднощі у відносинах з рідними;

10% — психологічні проблеми;

70% — стан фізичного здоров'я;

28% — неприйняття суспільством.

На питання щодо проходження реабілітації:

45% — приймали участь у програмі фізичної реабілітації;

40% — проходили психологічну реабілітацію;

10% — програму соціальної реабілітації;

5 % — не проходили нічого.

Задоволеними якістю проходження реабілітації виявилися 85%, а незадоволеними — 15%.

Всі потрібні послуги отримали 90% військових, і не отримали 10%.

На останнє питання про джерела інформації стає зрозуміло, що 70% інформації військовослужбовці отримують через соціальні служби, 35% від родичів та друзів і 20% через соціальні мережі.

Отже, по результатам дослідження можна зробити висновки.

По-перше, багато військовослужбовців мають труднощі саме з оформленням та отриманням пільг та послуг, які їм мають надаватися.

По-друге, це проблема з пошуком роботи та можливість отримати нову спеціальність.

По-третє, війна зробила свій «внесок» у психічне і емоційне здоров'я військового, тому виникає багато проблем і непорозумінь з близьким оточенням, родиною.

Також, нерозуміння суспільства, від чого військовий почуває себе чужим, незрозумілим також дуже турбує тих, хто повертається з війни.

Ще потрібно звернути увагу на те, що майже всі, хто повернувся з фронту мають проходити психологічну реабілітацію, але через недовіру до цієї служби, малий відсоток її проходить.

Повертаючись до цивільного життя, багато військовослужбовців не має роботи або є непридатними в наслідок отримання поранень. А ті військові, що отримують нову професію, зазвичай вже мають родини, які потрібно утримувати.

Багато військових повертається , як з фізичними травмами, так і психічними розладами, що заважає їм знаходити спільну мову з членами родини і мати успіх в суспільному житті.

Адаптація у цивільне життя є складним процесом, де свою підтримку повинні надавати і громади. Ця підтримка може мінімізувати почуття ізоляції, проблему, з якою часто стикаються військовослужбовці. Адже, соціальні зв'язки покращують психічне здоров'я, роблять соціальну адаптацію більш м'якою.

Доречи, тут хочеться сказати, що держава поступово робить кроки в цьому напрямі.

12 квітня 2024 року в Україні відбулася знакова подія: Національна агенція кваліфікацій затвердила новий професійний стандарт «Фахівець із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб». Він розроблений за ініціативою Міністерства у справах ветеранів України та визначає кваліфікаційні вимоги до фахівців, які працюють з ветеранами, та сприятиме підвищенню якості послуг, що надаються ветеранам.

Надання послуг, спрямованих на підтримку переходу від військової служби до цивільного життя для ветеранів війни, демобілізованих осіб, їхніх сімей, родин

загиблих або померлих ветеранів і Захисників та Захисниць України, а також інших осіб, чий супровід передбачений чинним законодавством, є важливою складовою роботи фахівців із супроводу ветеранів. Ці послуги охоплюють інформування про можливості, права, гарантії та пільги, а також допомогу у доступі до публічних (включно з електронними), соціальних, освітніх, реабілітаційних, психологічних та інших послуг. Вони також допомагають у підготовці необхідних документів для отримання відповідних послуг, визначенню пріоритетних потреб та підбору найбільш ефективних і зручних механізмів їх задоволення [6].

Саме ці фахівці зустрічають ветеранів на порозі нового життя, надаючи їм консультації, роз'яснення та допомогу в задоволенні всіх необхідних потреб.

Фахівці з супроводу ветеранів та демобілізованих осіб працюватимуть у кожній громаді, що полегшить роботу і громадам і ветеранам. Також, важливо, що ці спеціалісти будуть працювати не тільки з ветеранами, а й їхніми сім'ями, надавати родинам допомогу і готувати їх до зустрічі з демобілізованими, бо родини будуть першими хто їх зустріне.

Це великий крок держави на зустріч ветеранам війни.

За результатами дослідження було з'ясовано, що однією з важливих проблем є важка процедура отримання належних гарантій, які зазначені у діючому законодавстві України; звернення за допомогою відбувається лише крайніх випадках, що значно ускладнює період реабілітації; є важкість в налагодженні соціальних контактів.

Тож, результати нашого дослідження чітко вказують на ключові проблеми, з якими стикаються учасники бойових дій, які повертаються з війни. Оптимізація соціальної роботи з адаптації повинна враховувати ці проблеми та пропонувати ефективні шляхи їх вирішення.

Запропонуємо конкретні напрями оптимізації.

1. Спрощення процедури отримання пільг та послуг:

— Цифровізація: Створити єдину електронну платформу, де буде зібрана вся інформація про пільги та послуги, доступна для військовослужбовців в онлайн-режимі.

— Автоматизація: Максимально автоматизувати процес подання документів та отримання пільг, щоб зменшити бюрократичне навантаження на ветеранів.

— Інформування: Забезпечити широке інформування про доступні пільги та послуги через всі можливі канали комунікації (соціальні мережі, веб-сайти, гарячі лінії, друковані матеріали).

2. Розширення програм з перекваліфікації та працевлаштування:

— Центри перекваліфікації: Створити мережу центрів, де ветерани зможуть безкоштовно отримати нову професію, адаптовану до потреб сучасного ринку праці.

— Програми підтримки підприємництва: Розробити програми підтримки для ветеранів, що хочуть відкрити власний бізнес (пільгові кредити, гранти, консультації).

— Співпраця з роботодавцями: Залучити роботодавців до програм працевлаштування ветеранів, пропонуючи їм податкові пільги або інші стимули.

3. Покращення психологічної допомоги та реабілітації:

— Популяризація психологічної допомоги: Змінити ставлення суспільства до психологічної допомоги, зробити її більш доступною та зрозумілою для ветеранів.

— Розширення мережі психологів: Забезпечити достатню кількість кваліфікованих психологів, що мають досвід роботи з ветеранами війни.

— Індивідуальний підхід: Забезпечити індивідуальний підхід до кожного ветерана, з урахуванням його потреб та особливостей.

4. Посилення соціальної підтримки та інтеграції:

— Громадські організації: Активно залучати громадські організації до роботи з ветеранами, створювати мережу підтримки та спілкування.

— Волонтерство: Заохочувати волонтерство серед ветеранів, щоб вони могли відчувати себе корисними та потрібними суспільству.

— Культурні та спортивні заходи: Організовувати культурні та спортивні заходи для ветеранів, щоб сприяти їх соціальній адаптації та інтеграції.

5. Підтримка сімей ветеранів:

— Сімейні консультації: Надавати психологічну допомогу не тільки ветеранам, але й членам їх сімей, щоб допомогти їм зрозуміти та підтримати своїх близьких.

— Програми для дітей: Організовувати програми для дітей ветеранів, щоб допомогти їм подолати травматичні наслідки війни.

— Соціальна підтримка: Надавати соціальну підтримку сім'ям ветеранів, які опинилися у складній життєвій ситуації.

Важливо зазначити, що успіх адаптації ветеранів залежить від комплексного підходу та співпраці між різними відомствами, громадськими організаціями та самими ветеранами. Держава має забезпечити належні умови для адаптації, забезпечити фінансову підтримку та законодавче регулювання. Громадянське суспільство повинно виявити розуміння та підтримку ветеранам, допомогти їм відчути себе частиною суспільства.

Запровадження цих напрямів оптимізації дозволить зробити процес адаптації учасників бойових дій до мирного життя більш ефективним та успішним, забезпечить їм гідне місце в суспільстві та сприятиме зміцненню безпеки та стабільності в країні.

Завершуючи праксеологічний розділ розгляду соціальної роботи з учасниками бойових дій, слід зауважити, що реабілітація військових є складним процесом, який вимагає комплексного підходу, включаючи медичну, психологічну, соціальну та професійну підтримку. Важливою складовою є також підтримка родин ветеранів та впровадження інноваційних методів реабілітації, таких як віртуальна реальність і ігрові технології. Україні необхідно розвивати цю сферу через

створення нових реабілітаційних центрів, залучення новітніх технологій та програм професійної адаптації. Оптимізація соціальної роботи повинна включати спрощення процесу отримання пільг, розвиток програм перекваліфікації, покращення психологічної допомоги та підтримку соціальної інтеграції ветеранів. Особливий акцент варто зробити на підтримці родин ветеранів, а також організації програм для дітей. Співпраця між державними структурами, громадськими організаціями та суспільством має бути основою для створення сприятливих умов для ветеранів. Це дозволить забезпечити їх ефективну адаптацію до мирного життя та інтеграцію в суспільство.

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах війни, зростає кількість учасників бойових дій, які зіштовхуються з труднощами адаптації до цивільного життя. Психологічні, соціальні та економічні труднощі, які переживають ветерани, створюють додатковий тиск на суспільство та систему соціальної підтримки.

Дослідивши історію вивчення соціальної роботи з учасниками бойових дій щодо адаптації до умов мирного життя можна сказати, що перші методи соціальної роботи відображалися в народній педагогіці, релігії, благодійності, на особистому прикладі, через навчання та культурні аспекти. Поява нових технологій та ресурсів стимулює розвиток Військової Соціальної Роботи (ВСР) в ЗСУ. Ця сфера займається створенням сприятливих умов для військовослужбовців, забезпечуючи дотримання їхніх прав, задоволення потреб та зміцнення дисципліни. ВСР використовує сучасні підходи та інструменти для реалізації цих завдань у відповідності до національного законодавства та міжнародних норм.

Розглядаючи зміст ключових понять дослідження вважаємо, що розуміння змісту цих понять є важливим для того, щоб краще зрозуміти виклики, з якими стикаються військові та розробляти ефективні програми і послуги соціальної підтримки, зрозуміти проблеми соціальної роботи та як їх вирішити.

Використання методів і принципів для вивчення соціальної роботи з військовими надає ряд важливих переваг, які дозволяють глибше розуміти цю сферу діяльності, мати об’єктивне уявлення про проблему і дає можливість розробити ефективні методи підтримки військовослужбовців. Також, розглядаються методи та принципи роботи соціальних фахівців, бо вони відіграють основну роль в реадаптації військових.

В соціальній роботі потрібно розглядати учасників бойових дій, як особливу верству клієнтів, які потребують специфічних соціальних послуг. Соціальна робота з військовими є важливим напрямом діяльності, який спрямований на підтримку їхнього психологічного здоров’я, соціальну адаптацію та захист соціальних прав.

Спеціалізовані соціальні служби повинні надавати кваліфіковану допомогу для задоволення різних потреб військових та їх сімей, які виникають в процесі взаємодії з соціальним середовищем.

Для ефективної соціальної роботи та адаптації учасників бойових дій треба використовувати нові технології соціальної роботи, які будуть сприяти фізичній, психологічній та соціальній адаптації. Використання таких технологій дасть можливість отримувати якісні послуги, в тому числі допоможуть у працевлаштуванні чи перекваліфікації військових. Переймаючи зарубіжний досвід, держава розробляє програми спеціалізованої підтримки військовослужбовців, залучення їх до громадської активності, допомагає відновити психічне здоров'я.

Аналізуючи ефективність розповсюджених технологій соціальної роботи з учасниками бойових дій розуміємо, що головними напрямами соціальної роботи є реадаптація і ресоціалізація. Ведеться робота не тільки з військовими та їх родинами, а й в суспільстві серед цивільних. Соціальна робота направлена на задоволення різних потреб військових та їх сімей. І велика увага приділяється реабілітації військових — медичній, фізичній, соціальній, професійній, з використанням нових методів і технологій. І саме для цього створюються сучасні реабілітаційні центри, де військовослужбовці можуть отримати якісну допомогу.

В Україні понад мільйон військових, які повертаються до мирного життя, потребують ефективної соціальної адаптації. Для цього необхідно створити систему підтримки на всіх рівнях — від державного до міжособистісного. Згідно з результатами дослідження серед демобілізованих військових, основними труднощами є пошук роботи, проблеми зі здоров'ям, труднощі в отриманні пільг, а також психологічні проблеми і непорозуміння з родиною та суспільством.

Відповідно, оптимізація соціальної роботи з адаптації повинна включати кілька напрямків. По-перше, важливо спростити процес отримання пільг та послуг для військовослужбовців через цифровізацію та автоматизацію. По-друге, необхідно розширити програми перекваліфікації та працевлаштування, а також

сприяти підприємництву серед ветеранів. Третім важливим напрямком є покращення психологічної допомоги, популяризація психотерапії та забезпечення доступу до кваліфікованих психологів.

Також важливо посилити соціальну підтримку через волонтерство, громадські організації та культурні заходи. Необхідно надавати допомогу і родинам ветеранів, проводити для них консультації та організовувати програми для дітей, щоб допомогти родинам впоратися з наслідками війни.

Завдяки комплексному підходу та співпраці різних інститутів і організацій можна забезпечити успішну адаптацію ветеранів, допомогти їм знайти своє місце в суспільстві та сприяти стабільності в країні.

Таким чином, гіпотеза, що ефективна соціальна робота пришвидшує та полегшує адаптацію, підтверджується результатами дослідження, оскільки запропоновані напрями оптимізації і вже проведені програми реабілітації справді допомагають військовослужбовцям успішно повернутися до мирного життя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Агарков О.А., Арабаджиєв Д.Ю., Єрохіна Т.В., Кузьмін В.В., Мещан І.В., Попович В.М. Технології соціальної роботи: навч. посіб. Запоріжжя: «Мотор Січ». 2015. 487с.

2. Буряк О.О., Гіневський М.І., Катеруша Г.Л. Шляхи та методи реабілітації осіб з «військовим синдромом» та посттравматичним стресовим розладом. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил.* 2015. № 3(44). С. 137–141.

3. Бойко О, Гребінь Л., Левченко Н. Технології соціально-педагогічної роботи з військовослужбовцями та їх сім'ями. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2017. Вип.2. С.66-73.

4. Беспалько А., Шумейко А. Основи військово-соціальної роботи у Збройних Силах України та арміях провідних країн світу. *Соціальна робота.* 2019. Вип.1(5). С.6—9. URL: https://www.visnyk.soch.robota.univ.kiev.ua/index.php/journal/article/view/1/1 (дата звернення 25.08.2024).

5. Вдовиченко О.В., Соколова І.М., Педченко О.В., Степанова С.С., Фролова О.В. Психологічна реабілітація і супровід ветеранів війни: досвід Ізраїлю. *Zeszyty naukowe wyższej szkoły technicznej w Katowicach*. 2023. nr 16. С.107-118. URL: http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/cd40dcf38a61b9c3b03736fc710520c0.pdf (дата звернення 03.08.2024).

6. Відповіді на ключові питання щодо впровадження у громадах фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб. *Міністерство у справах ветеранів України.* URL: https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/vidpovidi-na-kluchovi-pitannya-schodo-vprovadzhennya-u-gromadah-fahivtsiv-iz-suprovodu-veteraniv-viyni-ta-demobilizovanih-osib#:~:text (дата звернення 27.09.2024).

7. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи: навчальний посібник. Тернопіль: Видавництво Астон. 2004. 174 с.

8. Гордєєва Т., Лазарева А. Соціальна робота в громаді з учасниками бойових дій, що були нещодавно демобілізовані. *Grani*. 2023. №26(3). С.69-73. URL: https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1885/1852 (дата звернення 27.08.2024).

9. Довідник з питань соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, ветеранів Великої Вітчизняної війни, військової служби і військових пенсіонерів та інших громадян похилого віку в Україні / під ред. генерал-полковника В.І. Собкова. Київ, 2006. 540 с.

10. Денисюк С. Г., Корнієнко В. О. Адаптація як передумова самореалізації військовослужбовців до умов цивільного життя. *Актуальні проблеми проектування, виготовлення і експлуатації озброєння та військової техніки* : мат. всеукр. наук.-техн. конф. Вінниця. 17- 19 травня 2017 року: збірн. тез, доповідей. Вінниця: ВНТУ. 2017. С. 111–113.

11. Журавльов М.В., Мулява В.Д. Організація військово-соціальної роботи у Збройних Силах України: основні проблеми становлення та удосконалення в сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»,* 2021. вип.1(44). . С.72-79. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/36812/1/ОРГАНІЗАЦІЯ%20ВІЙСЬКОВО-СОЦІАЛЬНОЇ.pdf (дата звернення 28.06.2024).

12. Жиленко Р.В. Соціальна адаптація військовослужбовців в сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Ужгородського університету*. *Серія: «Педагогіка. Соціальна робота».*2019. вип. 2(45). С.61-67.

13. Запорізький обласний центр зайнятості. Послуги служби зайнятості для учасників бойових дій. URL: https://zap.dcz.gov.ua/novyna/poslugy-sluzhby-zaynyatosti-dlya-uchasnykiv-boyovyh-diy (дата звернення 01.08.2024).

14. Захаріна Т.І. Інтегративні тенденції підготовки соціальних працівників до роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2023.вип.2. С.10-15.

15. Зайченко І.В. Теорія і методика професійного навчання: навч. посіб. Київ: вид. Ліра-К. 2016. 580с.

16. Ігри нескорених. Місія. URL: http://invictusgames.in.ua/impotance (дата звернення 02.08.2014).

17. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: методичний посібник. Київ: НДЦ ГП ЗСУ. 2015. 170с.

18. Коструба Н. Психічне здоров'я військовослужбовців. *Psychological Prospects Journal*. Bun.41. 2023. С.120-132. URL: http://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-41-kos (дата звернення 01.08.2024).

19. Кіндій І., Костишин Е. Деякі аспекти впровадження зарубіжного досвіду соціально- психологічної адаптації ветеранів та учасників бойових дій в Україні. *Соціальна робота : становлення , перспективи, розвиток*.: матеріали всеукр. наук.-практич. конф. студентів, курсантів та молодих вчених. 9 листопада 2022 року./за ред.: Нагірняка М.Я. Львів ЛДУ БЖД. 2022. 222 с. URL: https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/11327/1/ Кіндій_Костишин.pdf (дата звернення 07.08.2024).

20. Лукашевич М.П. Теорія і методи соціальної роботи: навчальний посібник. Київ: МАУП. 2003. 2-е вид., доп. і випр. 168с.

21. Матейко Н. Особливості психологічної реабілітації в учасників бойових дій. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique.*Vol.6. 2021. С.28-30.

URL: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/article/view/8716/8675 (дата звернення 28.07.2024).

22. Михайлов Б.В., Чугунов В.В., Курило В.О., Саржевський С.Н. посттравматичні стресові розлади: навчальний посібник /Під заг. ред. проф. Б.В. Михайлова. Харків: ХМАПО. 2014. Вид. 2-е, перероб. та допов. 223 с.

23. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: Підручник: у 2 ч. Ч.1. / колектив авторів; за заг. ред.. В. В. Стасюка. Київ: НУОУ. 2012. 682 с.

24. Музичко Л.Т. Психологічні технології подолання посттравматичного стресового розладу. *Молодий вчений*. 2019р. №9 (73). С. 46-49.

25. Мельніков А.В., Гороховський А.В, Костян Я.М. Сучасні види реабілітації для постраждалих від війни військовослужбовців. *Молодий вчений*. 2023 рік. № 11(123), листопад. С.23-26. URL: https://www.researchgate.net/publication/376434666_SUCASNI_VIDI_REABILITACII_DLA_POSTRAZDALIH_VID_VIJNI_VIJSKOVOSLUZBOVCIV (дата звернення 03.08.2024).

26. Мартиненко С.О. Соціальна адаптація учасників воєнних конфліктів як технологія попередження соціальної напруги. *Габітус. Соціальні структури та соціальні відносини.* 2020. Вип.12., том 1. С.62-67, URL: http://habitus.od.ua/journals/2020/12_2020/part_1/12.pdf (дата звернення 28.06.2024).

27. Програма Є-ветеран. *Міністерство у справах ветеранів*. URL: http:eveteran.gov.ua (дата звернення 05.08.2024).

28. Програма Є-робота. Урядова програма безповоротних грантів для створення та розвитку власного бізнесу. URL: http://erabota.diia.gov.ua (дата звернення 05.08.2024).

29. Пріб Г.А., Бегеза Л.Є., Раєвська Я.М. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців/ветеранів: проблематика вивчення. *Психологія особистості* . 2022. вип.35. С.159-162 . URL: http://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.35.23 (дата звернення 03.08.2024).

30. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України 1053-IX від 20.11.2024. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text (дата звернення 17.06.2024).

31. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України № 2249 – VIII від 19.12.2017р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text (дата звернення 17.06.2024).

32. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України 1993. № 45. С. 425. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text (дата звернення 17.06.2024).

33. Про статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України 24 березня 1999 р. №548-XIV URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text (дата звернення 17.06.2024).

34. Про затвердження Переліку професій, спеціальностей, для навчання за якими може бути виданий ваучер: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 07.09.2020р. №1716. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0946-20#Text (дата звернення 17.06.2024).

35. Про затвердження примірних посадових інструкцій фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб: Наказ Міністерсва у справах ветеранів України від 04.09.2024 № 284. URL: https://mva.gov.ua/pro-ministerstvo/category/56-nakazi-ministerstva/pro-zatverdzhennya-primirnih-posadovih-instruktsiy-fahivtsiv-iz-suprovodu-veteraniv-viyni-ta-demobilizovanih-osib-vid (дата звернення 27.09.2024).

36. Про стратегію подолання бідності: Указ Президента України за № 637/2001 від 15 серпня 2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/2001#Text (дата звернення 17.06.2024).

37. Пєтков С.В. Захист прав військовослужбовців та членів їх сімей: навч. практ. посіб. Київ. 2024. 428с.

38. Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-XII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2011-12 (дата звернення 27.06.2024).

39. Про соціальну роботу з сім’ями, дітьми та молоддю: Закон України № 3022- IX від 10.04.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text (дата звернення 17.06.2024).

40. Психологічна допомога учасникам АТО та їх сім’ям : колективна монографія / Мушкевич М.І., Федорен-ко Р.П., Мельник А.П. та ін. / за ред. Мушкевич М.І. Луцьк: Вежа-Друк. 2016. 351с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/11354/3/26071.pdf (дата звернення 28.06.2024).

41. Програма комплексної реабілітації людей з бойовим досвідом . *Проєкт «Герої»* . URL: https://ucare.foundation/heroes-program/ (дата звернення 02.08.2024).

42. Про соціальну роботу та соціальні послуги : Проєкт Закону України від 21.01.2014 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/NT0714 (дата звернення : 19. 07.2021).

43. Про реалізацію експериментального проекту з організації професійного навчання учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни в закладах професійної (професійно-технічної) освіти Державної служби зайнятості: Постанова Кабінету Міністрів України № 984 від 15.09.2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984-2023-%D0%BF#Text (дата звернення 05.08.2024).

44. Проєкт «Норвегія – Україна», VKR – 20/002 (NVPASS). URL: http://ifsa.kiev.ua/proekt-ukraina-norvegiya/ (дата звернення 01.08.2024).

45. Рассказова О.І. , Логвінова О.Г. Соціальна робота з військовослужбовцями та їхніми сім’ями в умовах тривалого конфлікту на сході України .*Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. Вип.2 (7). С.61-71. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/soc_robota_soc_osvita/2021_2/9.pdf (дата звернення 14.06.2024).

46. Руденко Ю., Губко О. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність. Київ : МАУП. 2007. 384 с.

47. Рішення Конституційного Суду України: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 44, 47, 78, 80 Закону України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» та конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 78 Закону України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» (справа про зупинення дії або обмеження пільг, компенсацій і гарантій) № 1—27/2024 від 1 грудня 2004 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-04#Text (дата звернення 27.06.2024).

48. Сучасні види реабілітації для постраждалих від війни та ветеранів ЗСУ.2022 рік. URL: https://www.enableme.com.ua/ua/article/sucasni-vidi-reabilitacii-dla-postrazdalih-vid-vijni-ta-veteraniv-zsu-8895 (дата звернення 29.07.2024).

49. Сидоренко А О. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. *Розділ 5. Трудове право; право соціального забезпечення*. 2022. №6. С.151-155. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/273625/269003 (дата звернення 05.08.2024).

50. Семигіна Т. В. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин та туризму. 2020. 275 с.

51. Суспільство — ветеранам. Як держава може покращити досвід реабілітації військових. *Texty.org.ua* URL: https://texty.org.ua/articles/112076/suspilstvo-veteranam-yak-derzhava-mozhe-pokrashyty-dosvid-reabilitaciyi-vijskovyh/ (дата звернення 25.07.2024).

52. Соколова О.М., Васюк Н.О., Радиш Я.Ф. Реабілітація військовослужбовців: термінологія, класифікація, принципи та особливості (до проблеми державного регулювання реабілітації особового складу Збройних Сил України. *Державне управління. Практика та досвід*. 2015. №23. С.148 —155.

53. Трубавіна І.М., Цибулько Л.Г. Мартинюк А.Ю. Соціальна робота з військовослужбовцями та членами їх сімей та військово-соціальна робота в Україні: історичний аспект і закордонний досвід. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2021. Випуск 1 (48). С.414-416.

54. Тімченко О.В. Кризова психологія: навчальний посібник. Харків: НУЦЗУ. 2010. 401 с.

55. Трубавіна І.М., Каліна К.Є., Байдала В.В. До питання про теоретичні основи соціальної роботи з військовослужбовцями (на основі світових і вітчизняних теорій). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. *Педагогічні науки*. 2020. № 7 (338). С.211–224.

56. Турбан В. В. Реабілітаційна робота з військовослужбовцями, учасниками бойових дій у центрах соціальних служб: етичний аспект. *Творча спадщина Г. С. Костюка: історія та сучасність.* 2018. С. 336–345. URL: http://appsychology.org.ua/data/jrn/v9/i11/33.pdf (дата звернення 19.07.2024).

57. Чапляк А.П., Романів О.П., Надь Б.Я. Основні напрямки реабілітації учасників бойових дій. *Україна. Здоров'я нації:* матеріали уч. конф. 2018. №3/1 (51). С.59-61. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/21539/1/59-61.pdf (дата звернення 27.08.2024).

58. Чорна В.В., Серебреннікова О.А., Коломієць В.В., Гозак С.В. Посттравматичний стресовий розлад під час повмомасштабної війни у військовослужбовців. *Молодий вчений*. 2023 грудень. №12(124). С.28-37. URL: https://www.researchgate.net/publication/377479756_POSTTRAVMATICNIJ_STRESOVIJ_ROZLAD_PID_CAS_POVNOMASSTABNOI_VIJNI_U_VIJSKOVOSLUZBOVCIV (дата звернення 28.07.2024).

59. Шапошнікова І.В., Макар М.М. Інноваційні соціальні технології у роботі з учасниками бойових дій. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: педагогіка*.

2024. №3. URL: https://reicst.com.ua/pmtp/article/view/2024-3-03-01/2024-3-03-01 (дата звернення 27.08.2024).

60. Ivanov E.V. Organization of social and psychological adaptation of combatans: methods and techniques. *International scientific journal "Grail of science."* 2023 April. №26. P.92-95. URL: https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/article/view/1107/1128 (дата звернення 14.08.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

Шановний респонденте! Просимо Вас відповісти на питання анкети, обравши варіант, який найбільше відображає вашу позицію та досвід щодо тематики соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану. Всі результати дослідження є конфіденційними та будуть використані лише в узагальненому вигляді.

1.Стать:

А).ж;

Б).ч.

2. Вік.

3. Сімейний стан:

А). Одружений (-на);

Б). Неодружений (-на);

В). Ваш варіант.

4. З якими проблемами Ви стикнулися, повернувшись зі служби?

А). Стан фізичного здоров’я;

Б). Психологічні проблеми;

В). Пошук роботи, можливість змінити професію;

Г). Труднощі в отриманні інформації щодо пільг і послуг;

Д). Неприйняття суспільством;

Є). Проблеми у відносинах з рідними.

5. Чи відчували Ви складнощі при повернені до мирного життя?

А). Так;

Б). Ні.

6. Яка проблема є основною для Вас?

А). Стан фізичного здоров’я;

Б). Психологічні проблеми;

В). Пошук роботи, можливість змінити професію;

Г). Труднощі в отриманні інформації щодо пільг і послуг;

Д). Неприйняття суспільством;

Є). Проблеми у відносинах з рідними.

7. У яких програмах реабілітації Ви приймали участь?

А). Медична реабілітація;

Б). Психологічна реабілітація;

В). Соціальна реабілітація.

8. Чи задоволені Ви якістю реабілітації?

А). Так;

Б). Ні.

9. Якими джерелами інформації Ви користувалися для отримання інформації?

А). Соціальні мережі;

Б). Інформація від рідних та друзів;

В). Від представників соціальних служб;

Г). Не отримав (-ла) інформацію.

Дякую за участь.

Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Жукова Дар'я Леонідівна, магістрантка 2 курсу магістратури, форма навчання заочна, факультет соціології та управління, спеціальність «соціальна робота», освітньо-професійна програма «соціальна робота», адреса електронної пошти: jukovadaria7@gmail.com,

— підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Соціальна робота з військовослужбовцями та їх адаптація до мирного життя» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлена;

— заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

— згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата_____Підпис_____ПІБ (студент) Жукова Д.Л.
Дата_____Підпис_____ ПІБ (науковий керівник) Капріцин І.І..